VELUWE

APELDOORN

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Blad : 2
Betreft : **Ten geleide** (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE APELDOORN

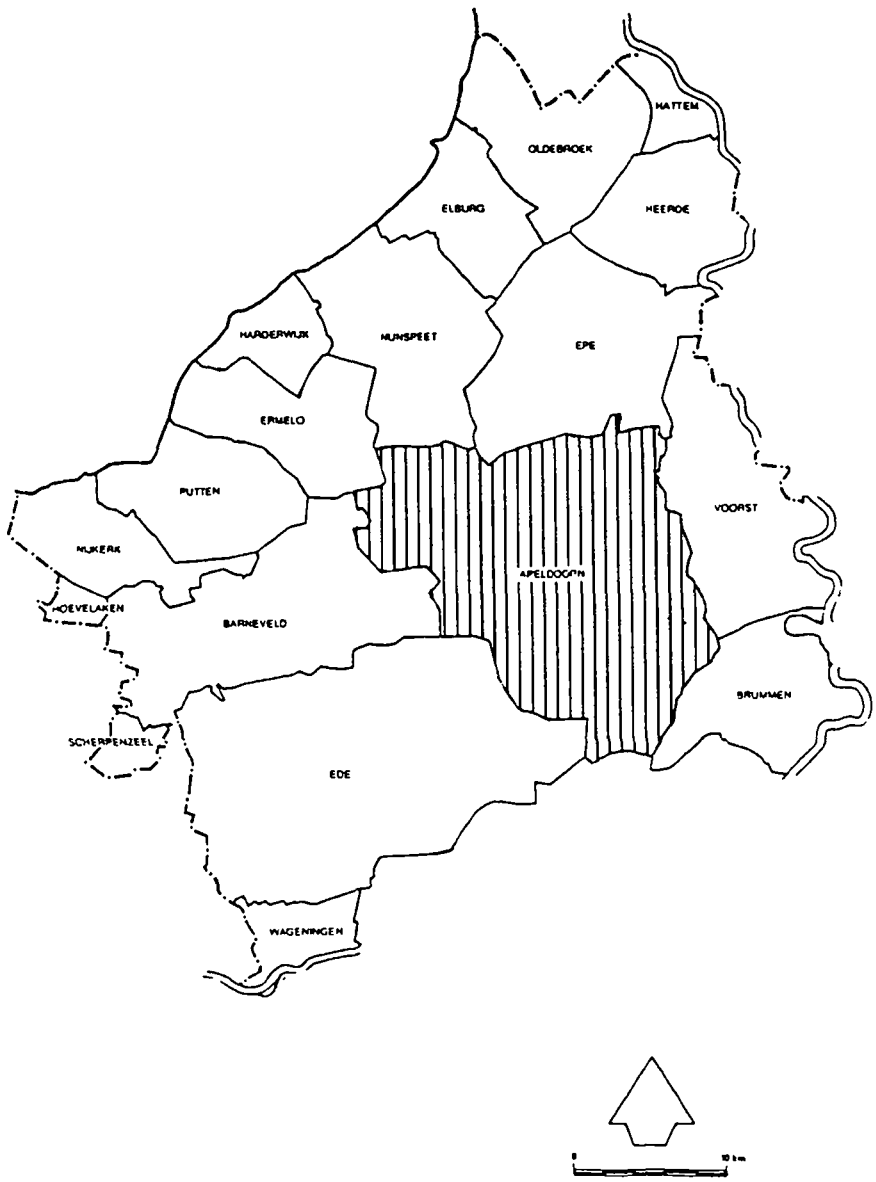

INHOUDSOPGAVE

			blz.:
1.	INLEIDING		3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK		8
3.	INFRASTRUCTUUR		13
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR		15
4.1.	Algemeen		15
4.2.	Functionele ontwikkelingen	- periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	15
4.3.	Stedebouwkundige structuur:	- Apeldoorn - Beekbergen - Hoenderlo - Hoog-Soeren - Klarenbeek - Lieren - Loenen - Uddel - Verspreide bebouwing	19
4.4.	Ontwikkelingen na 1940		34
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing		36
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Apeldoorn 1850-1940		41
4.7.	Bijzondere gebieden		44

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR 47

1. INLEIDING

De gemeente Apeldoorn bevindt zich in het inventarisatiegebied Veluwe en heeft een oppervlakte van 34.114 hectare. Tot 1966 was de gemeente Apeldoorn qua oppervlakte de grootste gemeente in Nederland. De gemeente Apeldoorn bestaat uit de gelijknamige hoofdkern, alsmede de kernen Beekbergen, Hoenderloo, Hoog-Soeren, Klarenbeek, Lieren, Loenen en Uddel. Klarenbeek ligt grotendeels in de gemeente Voorst (zie afbeelding 1). In 1966 hebben grenswijzigingen met de gemeente Barneveld plaatsgevonden (zie afbeelding 2). Langs de oostgrens van de gemeente Apeldoorn stromen de Tochtsloot en de Groote Wetering. Een klein deel van het Apeldoorns Kanaal maakt deel uit van de oostgrens. De gemeente Apeldoorn heeft als buurgemeenten Rozendaal, Arnhem, Ede, Barneveld, Ermelo, Nunspeet, Epe, Voorst en Brummen.

De gemeente Apeldoorn heeft zich tussen 1850 en 1940 ontwikkeld tot een aantrekkelijke woongemeente met veel toeristische voorzieningen. Ongeveer 41% van de enorme bevolkingsgroei die in deze periode ca. 65.000 personen bedroeg, bestond uit nieuwkomers (zie verder p. 17). Deze werden hoofdzakelijk aangetrokken door de mooie omgeving in Apeldoorn, de nabijheid van het Koninklijk Paleis, de toenemende werkgelegenheid in nijverheid en industrie, (de papierfabricage, wasserijen en houtverwerkende industrie, textielnijverheid, verfindustrie, metaalnijverheid) en de aanwezigheid van militaire inrichtingen in en om Apeldoorn. De verkoop van landgoed "De Pasch" in 1874 en de aanleg van De Parken zou voor Apeldoorn grote veranderingen teweeg brengen.
De aanleg van het Kanaal in twee fasen, te weten naar het noorden in 1827-1828 (het Apeldoorns Kanaal) en naar het zuiden (het Dierens Kanaal) in 1858-1865 en de aanleg van de spoorlijn Amsterdam-Zutphen in 1876 en veel meer nog de lijn (Amsterdam-Amersfoort-)Apeldoorn-Deventer -Hannover, hebben in belangrijke mate de functie van knooppunt van hoofdverbindingen over land, die Apeldoorn vanouds bezit, versterkt. In het buitengebied werden na 1850 ontginningen ter hand genomen, nadat ze in de kern al in circa 1810 waren gestart.
Op 1 januari 1990 telde de gemeente Apeldoorn 147.578 inwoners, het hoogste gemeentelijk aantal in de provincie Gelderland.

Afbeelding 1
Gemeente Apeldoorn omstreeks 1867

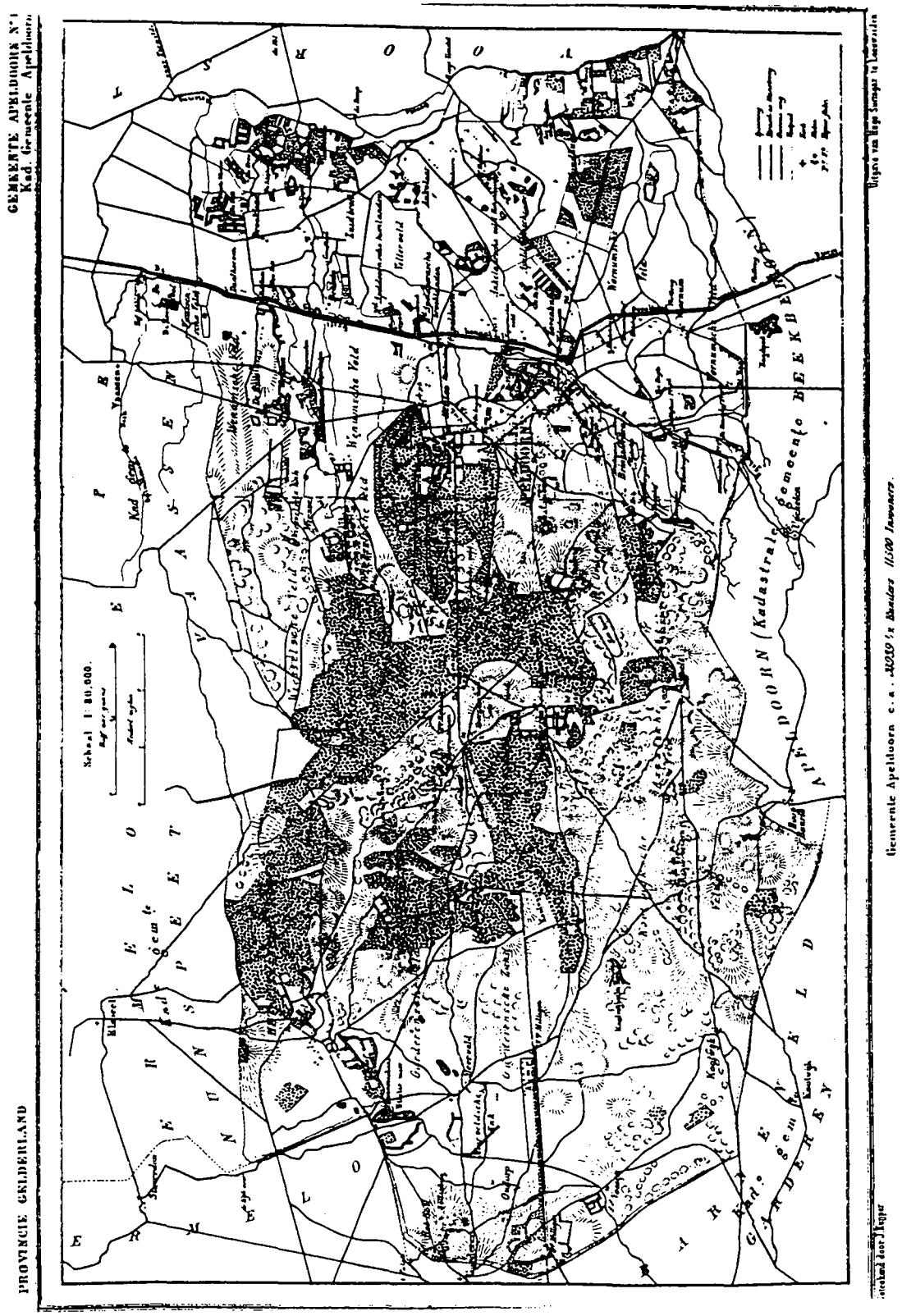

Afbeelding 1a
Gemeente Apeldoorn in 1867

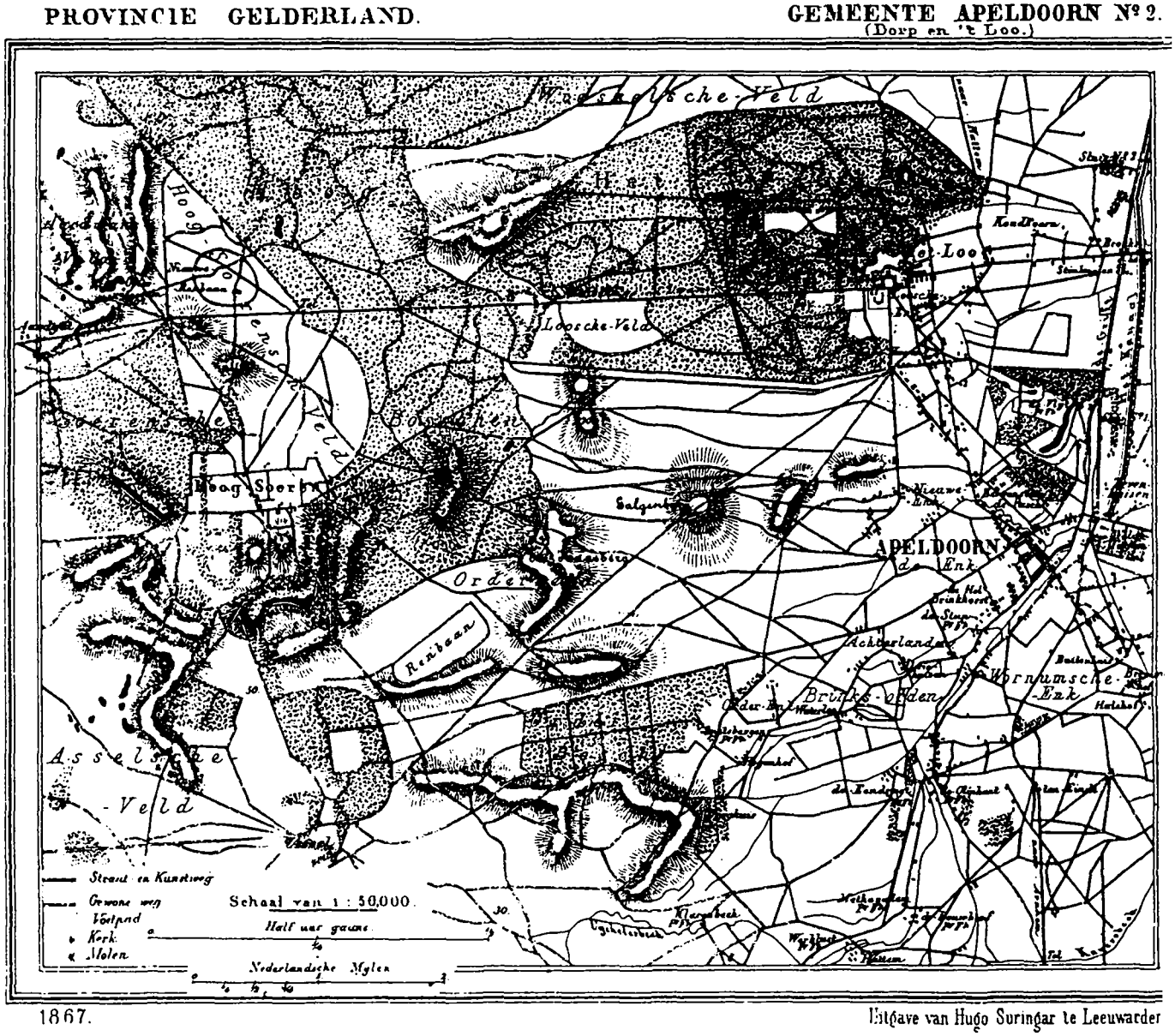

Afbeelding 1b
Gemeente Apeldoorn in 1866

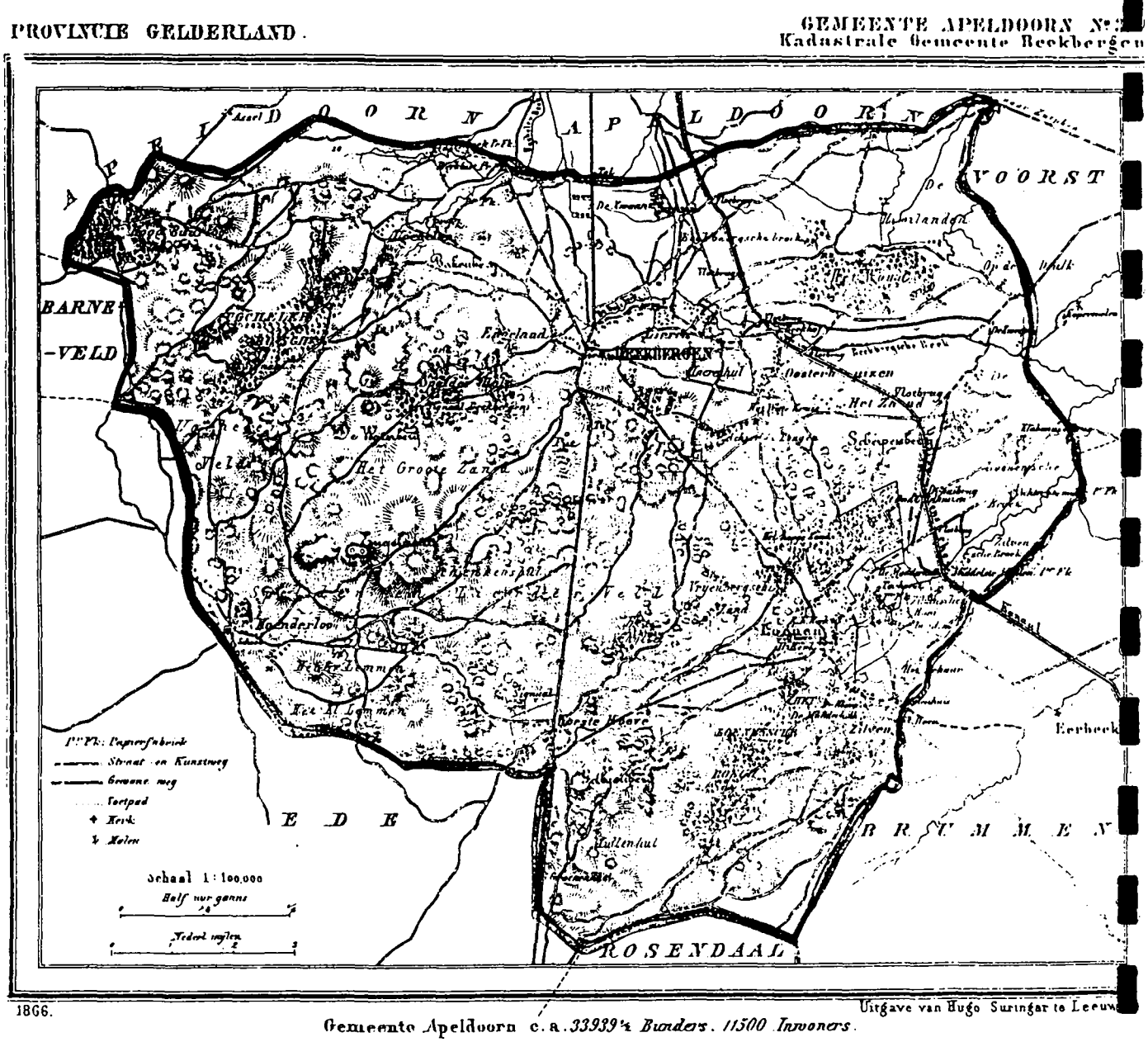

Afbeelding 2
Grenswijzigingen gemeente Apeldoorn 1750-1990

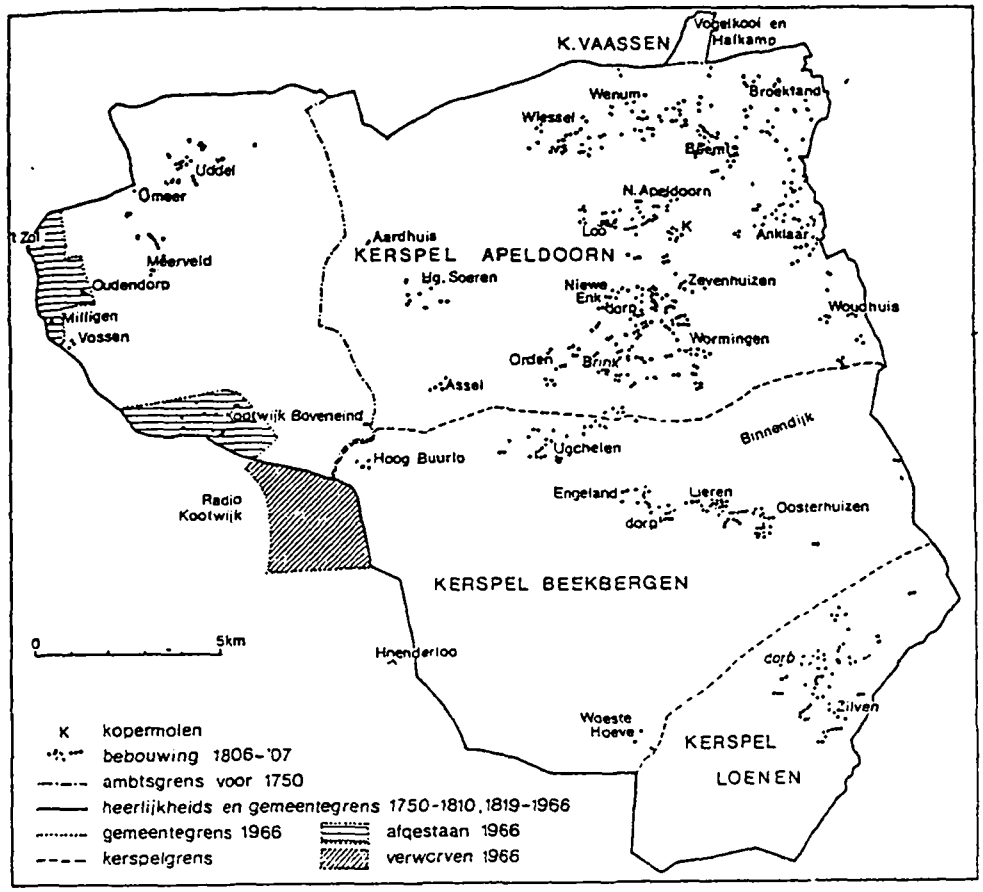

Bron: C.J.C.W.H. Arnold, 1971, p. 44

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd zijn brede landijslobben in zuidelijke richting doorgedrongen, onder meer ter plaatse van het IJsseldal en de Gelderse Vallei. Ook via het dal waarin thans de Leuvenumsche Beek stroomt, is een smalle landijstong doorgedrongen. Aan weerszijden van de lobben zijn hoge stuwwallen gevormd (zie afbeelding 3). Na afsmelting van het ijs (150.000 - 100.000 v. Chr.) vulde het smeltwaterdal in het noordwesten van de gemeente zich met grove en grindhoudende zanden. Het IJsseldal vulde zich met klei en zand en de Rijn hernam zijn loop in noordelijke richting. Op de oostelijke stuwwalhelling verzamelde zicht stuwwalmateriaal, voornamelijk bestaande uit grove zanden en grind. Onder invloed van deze afzettingen heeft de IJssel (Rijn) zijn loop in oostelijke richting verplaatst. Het hoogteverschil tussen IJsseldal en stuwwal is als gevolg van de smeltwaterafzettingen afgevlakt. Gedurende de daarop volgende koude periode (Weichselien) heeft de westflank van de stuwwal als gevolg van de westenwinden een dikke laag dekzandbedekking gekregen. Op de oostelijke stuwwalhelling werd een dunnere laag dekzandbedekking afgezet. Vanuit de stuwwal hebben beken zand en klei afgezet in uitgesleten geulen. In het Holoceen zijn stuifzandruggen ontstaan.

Afbeelding 3
Geomorfologische kaart gemeente Apeldoorn

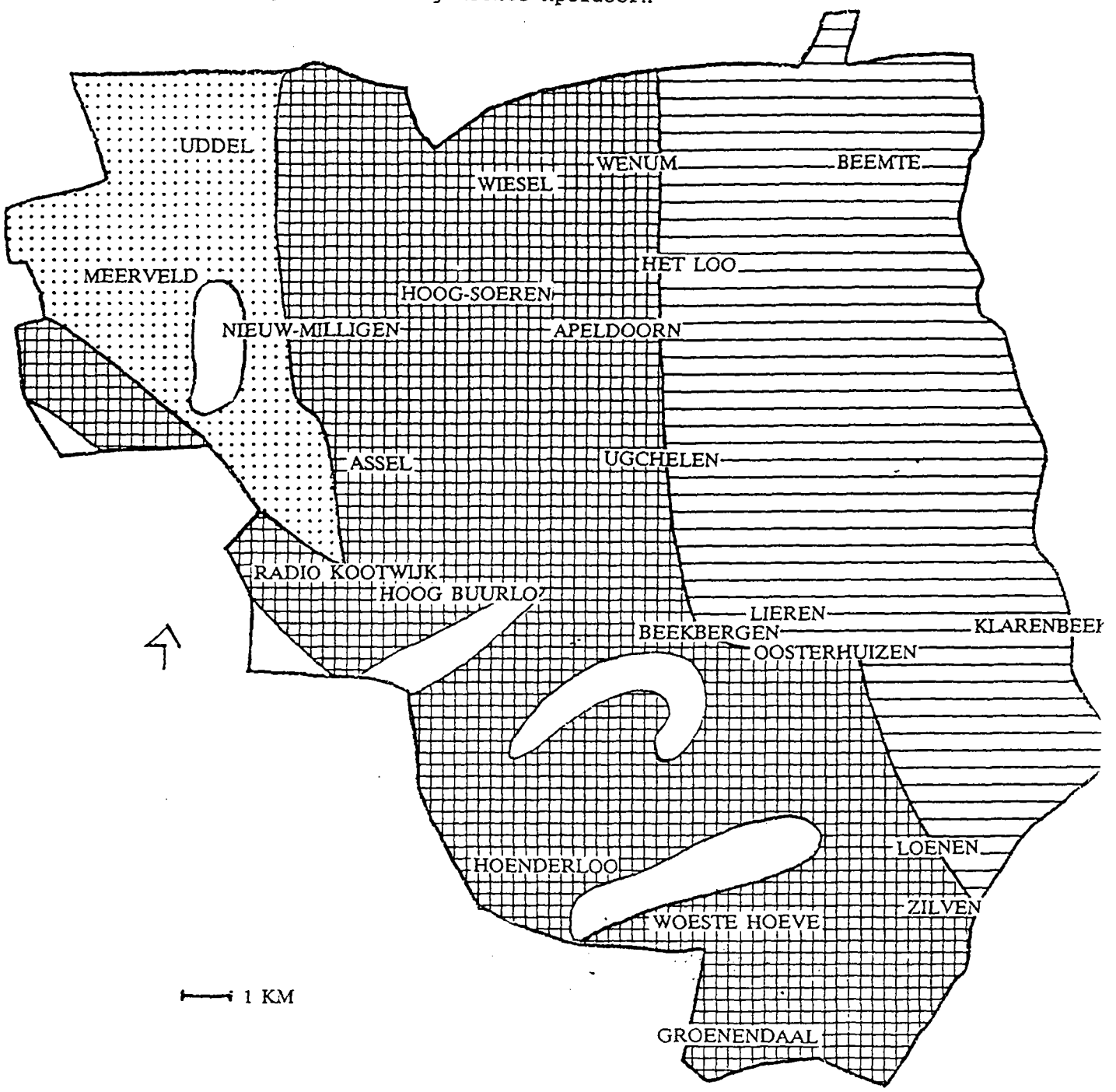

stuwwallencomplex met overwegend grove zanden

smeltwaterdal met zanden

stuwwalhelling met smeltwaterafzettingen, vooral zand en grind

stuifzand

Het grondgebruik in de periode 1850 - 1940 heeft betrekking op de stuwwalgronden, de met dekzanden bedekte smeltwaterdalen en de stuifzandgronden.
Omstreeks 1760 bestond het grondgebied van de gemeente Apeldoorn uit uitgestrekte heidevelden, verscheidene stuifzanden, bouwlanden, weilanden (met name ten oosten van de Grift) en een enkel perceel bos. Na 1850 vond de markeverdeling plaats. Rondom en vanuit de landgoederen werd het gebied ontgonnen en vond herbebossing plaats. De meeste bossen dateren dan ook uit de periode na 1850. Omstreeks 1870 is het Beekbergsche Woud, een der laatste oerbossen in ons land, gekapt ten behoeve van ontginningen. Het overgrote deel van de stuwwal en de met dekzanden bedekte smeltwaterdalen werden in de periode 1850-1940 bebost. Op enkele plaatsen bevinden zich nog heidevelden. Hierop hebben schapenhouderij en bijenhouderij zich geconcentreerd. Daarnaast werden heidevelden benut als militaire oefenterreinen.
De stuifzandgronden zijn gedeeltelijk bebost. Omstreeks 1850 bereikte het stuifzandareaal op de Veluwe zijn grootste omvang. Nadien hebben met name grootgrondbezitters bossen laten aanleggen op de stuifzandgronden.

In de lagere terreingedeelten waar het grondwater zich kon verzamelen, met name de smeltwaterdalen, kon akker- en weidebouw plaatsvinden. Rond Meerveld en Uddel zijn essen aangelegd, die inmiddels omgezet zijn in grasland of bebouwd zijn. Ten oosten van de stuwwal ligt het lager gelegen, voormalige IJsseldal (zie afbeelding 3). Ook hier werden essen aangelegd, zoals bij Beekbergen en Loenen. Op de akkers werden vooral rogge, boekweit, aardappelen en haver geteeld. De teelt van boekweit verdween na 1900. De teelt van haver nam sindsdien toe. In het algemeen nam het akkerareaal na 1900 af ten gunste van grasland. In het kleihoudende IJsseldal, waarin klei ten behoeve van de baksteenindustrie gewonnen werd, bevindt zich ook keileem in de ondergrond. Op deze plaatsen ontstonden broeklanden. Dit gebied is zowel strookvormig als blokvormig verkaveld. Ook de stuwwal is overwegend blokvormig verkaveld.

Afbeelding 4
Globale hoogtekaart gemeente Apeldoorn

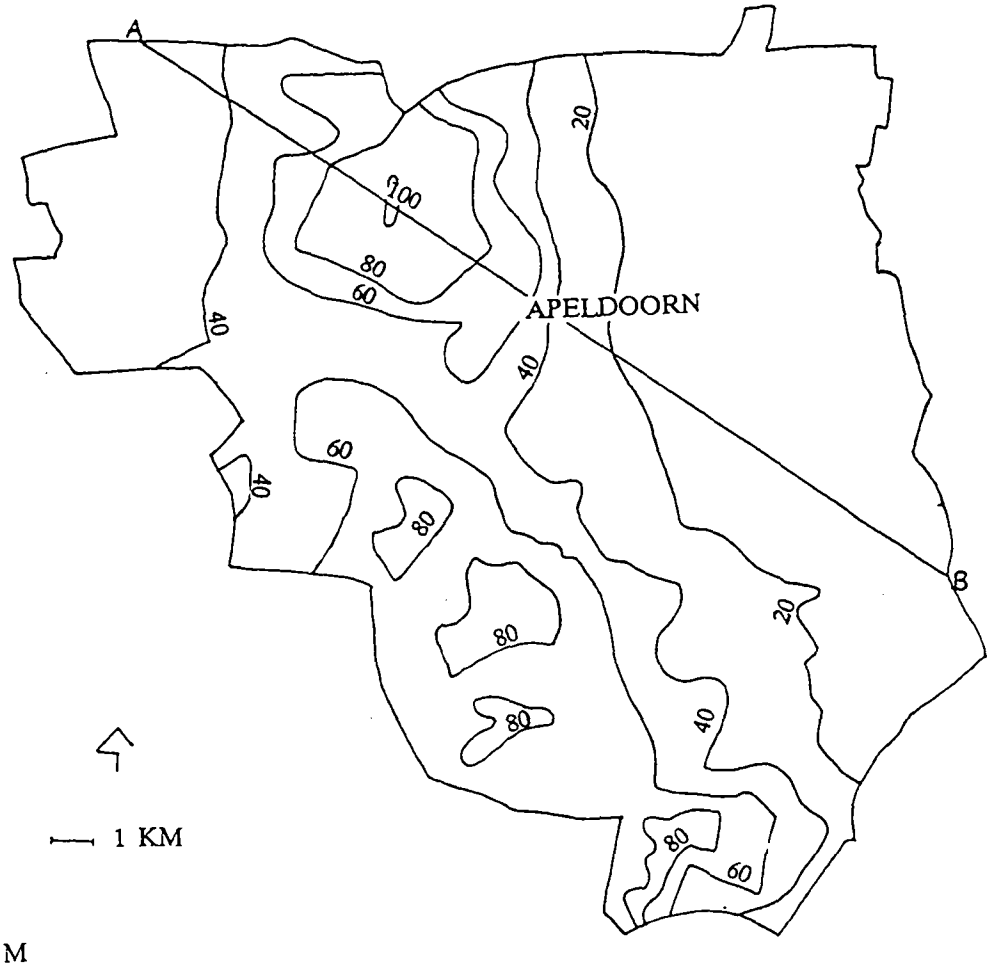

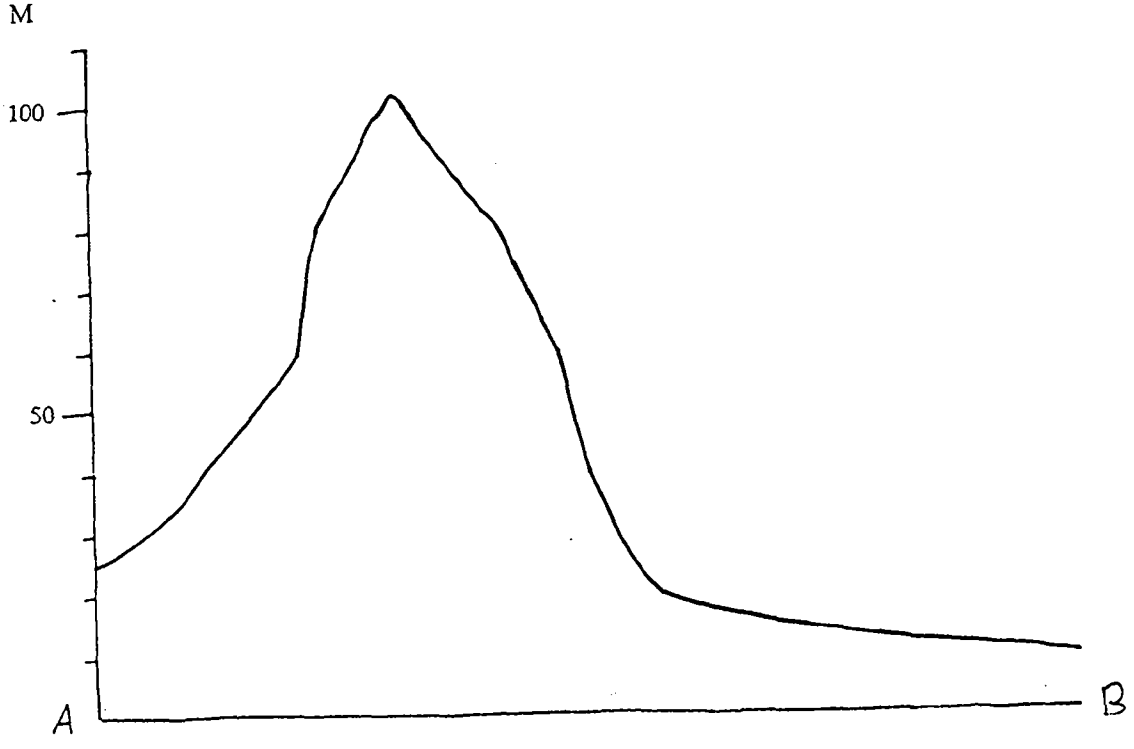

Afwatering van het gebied vindt plaats via beken en weteringen. In westelijke richting via de Gelderse Vallei, in noordelijke richting (IJsselmeer) via de Leuvenumse Beek, in oostelijke richting (IJssel) via diverse beken, weteringen en de Grift. Vanwege het hoogteverschil aan de oostflank van de stuwwal zijn diverse ondergrondse waterstromen via sprengen aan de oppervlakte gebracht. Omstreeks 1650 is bijvoorbeeld het sprengenstelsel in het Willemsbos aangelegd. Deze sprengen zijn gebruikt voor de papierfabricage, wasserijen en blekerijen.

Langs de oostflank van de stuwwal is een keten van nederzettingen ontstaan op de gradiënt (overgang natte-droge gronden). Het vee kon weiden op de lager gelegen delen van de stuwwal en in de broeklanden, terwijl de akkers (essen) aangelegd waren op de gradiënt of op de hoger gelegen zandkoppen in het overgangsgebied naar de IJssel. Nabij de nederzettingen stroomden beken of werden sprengen aangelegd. In het smeltwaterdal in het noordwesten van de gemeente Apeldoorn zijn nederzettingen ontstaan op plaatsen waar beken stroomden en akkers aangelegd konden worden. Ook vanuit landgoederen zijn nederzettingen ontstaan. Assel en Hoog Buurlo zijn als ontginningsdorpen ontstaan uit kloosterlijke domijngoederen. Hoenderloo is een 19e eeuwse ontginning. Nabij gebieden in eigendom van de Staat zijn Nieuw-Milligen en Radio Kootwijk ontstaan in het begin van de 20e eeuw.

3. INFRASTRUCTUUR

Ten noordwesten van Beekbergen lag in de Middeleeuwen het kruispunt van de hessen- en handelswegen Arnhem-Zwolle en Harderwijk-Doesburg. Apeldoorn, Beekbergen en Loenen, Kootwijk en Assel waren met deze wegen verbonden. Na de Middeleeuwen werd Apeldoorn het knooppunt van de hoofdwegen Arnhem-Elburg en Utrecht-Deventer (met een zijtak naar Loenen/Arnhem). Langs deze wegen lagen diverse logementen, zoals "De Woeste Hoeve". In het begin van de 19e eeuw werden de eerste hoofdwegen verhard. In 1807 kwam de eerste straatweg van ons land gereed, namelijk de weg van Amersfoort naar Het Loo en nadien verder naar Deventer. In 1824 werd de weg Apeldoorn-Zutphen verhard. In 1830 volgde de provinciale weg naar Arnhem. Langs deze wegen werden tolhuizen geplaatst, die dateren uit de tweede helft van de 19e eeuw. Diverse oude wegen zijn in de loop van de 19e en 20e eeuw rechtgetrokken. Op de stuwwal is overwegend sprake van een systematisch opgezet wegenpatroon. In de nederzettingen is de grillige hoogte- en bodemgesteldheid in het wegenpatroon af te lezen.

In de jaren '20 van de 19e eeuw is het Apeldoorns Kanaal tussen Apeldoorn en Hattem gegraven. In 1873 is het noordelijk deel van het Kanaal verbreed. Vanaf Heerde stroomt de Grift in het Kanaal.
Tussen 1858 en 1865 is het kanaal tussen Apeldoorn en Dieren gegraven. Het kanaal ligt ten oosten van de stuwwal, in de overgangszone naar het IJsseldal. In het kanaal zijn sluizen aangebracht. Het kanaal vervulde tot ca. 1970 een functie ten behoeve van de scheepvaart. Het Kanal heeft nu alleen nog een recreatieve funktie en is voor een groot deel nog in het bezit van zijn oorspronkeljke opzet annex bebouwing (sluizen, bruggen, brug- en sluiswachterswoningen).

Sinds 1876 is Apeldoorn aangesloten op de spoorlijn Amsterdam-Deventer-Almelo-Zutphen. In hetzelfde jaar werd paleis Het Loo door middel van een korte spoorlijn met deze lijn verbonden. De spoorlijn liep tot in de tuin van het paleis. Bij de opgeheven stopplaats te Assel sloot tussen 1918 en 1922 de smalspoorverbinding met Radio Kootwijk aan op de spoorlijn Amsterdam-Zutphen. In 1922 werd Radio Kootwijk per spoor met Kootwijk verbonden, tot omstreeks 1948. In 1887 werd de lokaalspoorlijn Dieren-Apeldoorn-Hattem geopend. In 1950 werd deze lijn voor wat betreft het traject Apeldoorn-Zwolle gestaakt voor het reizigersvervoer. In 1972 voor het goederenvervoer. In 1980 werd de lijn opgebroken. In 1947 werd het reizigersvervoer op het traject Apeldoorn-Dieren gestaakt. In 1972 het goederenvervoer. Vanaf 1975 onderhoudt de Veluwsche Stoomtrein Maatschappij in de zomermaanden de dienst Apeldoorn-Dieren. In 1888 was het spoorwegnet rond Apeldoorn voltooid, nadat in 1887 de lijn Apeldoorn-Zutphen was opengesteld. In 1892 werd de lijn Apeldoorn-Almelo (via Deventer) een hoofdlijn (dubbelspoor). Daarmee was Apeldoorn een belangrijk spoorwegknooppunt geworden.
In 1897 exploiteerde de Apeldoornse Tramweg Maatschappij een paardetramlijn naar Het Loo (tot 1917). In 1922 werd de paardetramlijn die inmiddels was voorzien van motortractie opgeheven. In 1930 werd de gemeentelijke autobusdienst overgenomen door een particuliere autobusdienst, die in 1952 overging in handen van de Veluwsche Autodienst (VAD). De VAD had inmiddels diensten geopend op Arnhem (Apeldoorn - Arnhem) in 1925, op Ede via Hoenderloo in 1928 en op Deventer in 1935.

De waterleiding dateert van na de Eerste Wereldoorlog. In Hoenderloo staat een watertoren (1924). Een watertoren, maakt ook deel uit van het complex Radio Kootwijk dat begin jaren '20 werd aangelegd. Apeldoorn betrekt het water uit een aantal bronnen aan de Amersfoortseweg, alwaar een pompstation is gebouwd.
In 1863 werd te Apeldoorn een gasfabriek geopend. De electriciteitsvoorziening vanuit Arnhem (P.G.E.M.) is in het begin van de jaren '20 tot stand gekomen.

In en om Apeldoorn bevinden zich diverse militaire inrichtingen, onder meer bij Nieuw-Milligen. In 1913 werd Apeldoorn tijdelijk garnizoensplaats.

Afbeelding 5

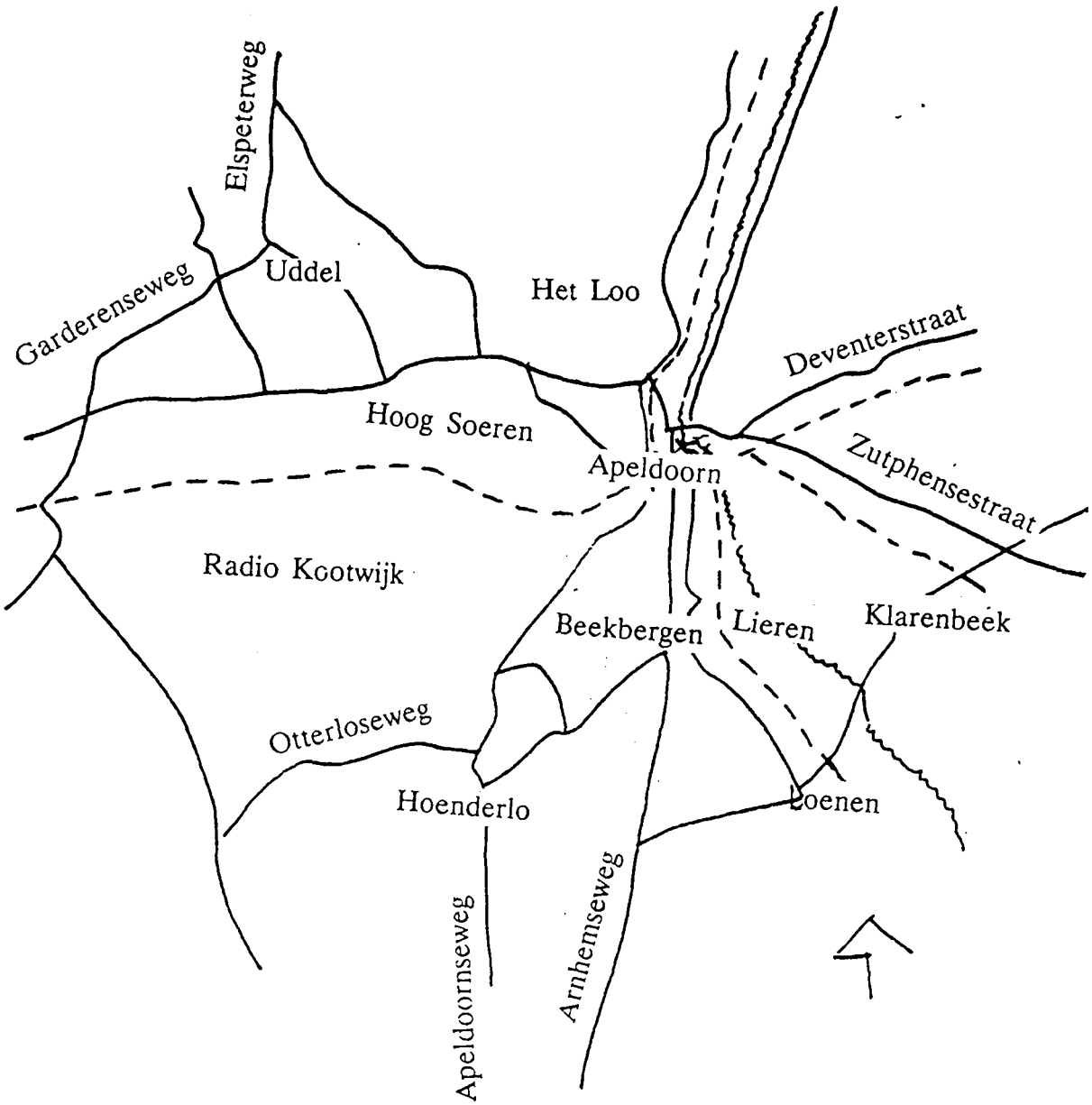

Belangrijkste wegen omstreeks 1940

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

De eerste schriftelijke vermelding van Apeldoorn is bekend onder de naam Appoldro (8e eeuw). In de 13e, 14e eeuw was Apeldoorn al kerkdorp. Het kapittel van Sinte Marie te Utrecht bezat er diverse landerijen, boerderijen en huizen zoals ook elders op de Veluwe. De Veluwe was in de Middeleeuwen doorsneden met handelsroutes van noord naar zuid en van oost naar west. Apeldoorn heeft als vergaderplaats voor het Hanzeverbond gefungeerd vanwege de centrale ligging aan en temidden van deze wegen en vanwege haar neutrale (dat wil zeggen niet-stedelijke) positie. Een groot gedeelte van de Veluwe was jachtterrein. Met toestemming van de grondeigenaren vond ijzeroerwinning plaats (8e/13e eeuw) en werd vanaf 1590 het sprengenstelsel aangelegd ten behoeve van de papierfabricage, met name rond Beekbergen, Ugchelen en Loenen. Van de diverse landgoederen is Het Loo (ca. 1450) een van de bekendste. Aan het eind van de 17e eeuw werd het door stadhouder Willem III aangekocht. Vanaf het moment dat het huis in gebruik genomen werd door Koning Willem I (die tot 1840 regeerde), fungeerde het als koninklijke residentie. Gedurende de zomermaanden vestigden welgestelden zich in en rond Apeldoorn.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

Na de Franse Tijd heerste in het noorden en westen van de Veluwe een zekere heerloosheid omdat het onduidelijk was wie de woeste gronden in eigendom had (de zogenaamde "Rekenkamervelden"). Vanuit de dorpen, buurtschappen en landgoederen kwam een min of meer spontane ontginning door landarbeiders (keuters) op gang. Hoenderloo is pas in de eerste helft van de 19e eeuw ontstaan nadat landloze arbeiders zich vestigden op de grens van marken. Als nederzetting kreeg Hoenderloo meer bestaansrecht na de initiatieven van dominee Heldring. Omstreeks 1843 maakt de Staat een einde aan de heerloze situatie door ca. 24.000 hectare te verkopen aan de gemeenten. De domeinen rond Assel en Hoog-Soeren bleven in handen van de Staat. In 1863 werden de Kroon- en Staatsdomeinen aldaar tot Het Loo samengevoegd. De voormalige maalschap Spelderholt werd in 1905 door de gemeente aangekocht. Het grondgebied van de gemeente Apeldoorn is voortgekomen uit samenvoeging van domeinen, landgoederen, maalschappen en marken. Koning Willem I ondernam initiatieven om van Apeldoorn een belangrijke nederzetting te maken. Daartoe behoorde de eerder vermelde aanleg en verbetering van wegen, kanalen en het sprengenstelsel. Door middel van belastingvoordelen werden ontginningen en bedrijfsvestiging langs het kanaal gestimuleerd. Van grootscheepse industrialisatie was evenwel geen sprake. De papier-fabricage handhaafde zich op ambachtelijk niveau, hoewel in de 42 papierfabrieken in 1850 ruim 350 personen werkten. Onder invloed van de Nederlandsche Handel Maatschappij werden enkele textielbedrijven opgericht, grotendeels gebaseerd op huisnijverheid. De tabaksverwerking vond eveneens thuis plaats. Verder bezat Apeldoorn een marokijnleerfabriek (1830), een koperpletterij (1845), een steenbakkerij (1847) en een aardappelmeelfabriek (1849). In 1850 telde de gemeente Apeldoorn ca. 9.800 inwoners. Een groot deel daarvan bestond uit welgestelde, vooral gepensioneerde nieuwkomers die zich nabij het Koninklijk Paleis vestigden.

Periode 1850-1900
Tot in het midden van de 19e eeuw kon het stuifzandareaal op de Veluwe toenemen, totdat vanuit de landgoederen grootscheepse bebossingsactiviteiten werden opgezet. De bebossing kwam de houthandel ten goede. Rond Uddel werd een grote houtskoolbranderij opgericht, alsmede een groot aantal ekerijen. In het westen van de gemeente Apeldoorn vond spontane occupatie van de woeste gronden plaats. Vele marken werden in de tweede helft van de 19e eeuw ontbonden. De akkerbouw bleef afhankelijk van mest. De landbouw droeg een min of meer zelfvoorzienend karakter. Tot omstreeks 1880 kon de huisnijverheid (spinnerijen, tabaksnijverheid) zich handhaven. Daarna volgde een betere ontsluiting (spoorwegen) en legde het ambachtelijk bedrijf het gaandeweg af tegen de fabrieksmatige produktie en de buitenlandse concurrentie. Met name de ambachtelijke papierfabricage was nauwelijks meer rendabel. Tussen Apeldoorn en Loenen werden enkele grotere papierfabrieken opgericht. In de zes papierfabrieken die de gemeente Apeldoorn omstreeks 1900 telde, werkten bijna 250 personen. Een groot aantal papiermolens die de concurrentie niet konden volhouden, werd omgebouwd tot wasserij/blekerij, waarin ruim 100 personen werkzaam waren. Het snelgroeiende Apeldoorn vormde voor de wasserijen een belangrijke markt. Ongeveer driekwart van de ruim 25.000 inwoners die de gemeente Apeldoorn in 1900 telde, woonde in de hoofdkern. Ongeveer 43% van de bevolkingstoename in de gemeente Apeldoorn in de 2e helft van de 19e eeuw kan verklaard worden uit het vestigingsoverschot.
Apeldoorn heeft een bevolkingstoename van ca. 10.000 personen doorgemaakt gedurende de tweede helft van de 19e eeuw. Als groeifactoren kunnen genoemd worden:

- de nabijheid van het Koninklijk Paleis: voor veel welgestelden aanleiding om in Apeldoorn te gaan wonen
- het gemeentelijk beleid dat de aantrekkelijkheid van Apeldoorn als woonplaats voor welgestelden (o.a. Oud-Indiëgangers) stimuleerde
- de aankoop van landgoederen door de gemeente (o.a. De Pasch in 1874), waarna aanleg van villawijken en een parkachtige uitleg volgde
- de toenemende ontsluiting (spoorwegen, doortrekken Apeldoorns Kanaal), bevordering van het toerisme
- de toenemende werkgelegenheid in de opkomende industrie
- de vestiging van culturele voorzieningen.

Ook in het buitengebied nam de werkgelegenheid toe. Ontginningen vonden plaats in het oosten en westen (waarbij na 1900 kunstmest toegepast werd). De industrialisatie in de gemeente Apeldoorn was in de tweede helft van de 19e eeuw grotendeels geënt op de verwerking van primaire produkten en gericht op de welgestelden in de hoofdkern. Na 1880, toen de spoorlijn uit het westen was aangelegd, nam het toerisme toe. Afgezien van de papierfabrieken zijn van belang een houtzagerij (90 werknemers), een koperpletterij (41 werknemers), een in 1883 opgerichte nettenfabriek en een sigarenfabriek. Het grootste bedrijf vormde de luciferfabriek te Wenum, waarin tussen 1873 en 1894 jaarlijks ruim 160 personen werkten. Enkele kleinere bedrijven waren te Apeldoorn de machinefabriek, sigarenkistenfabriek, inkt-/verffabriek, breifabriek (na de luciferfabriek het grootste bedrijf; 1896) en enkele wasserijen. De marokijnleerfabriek sloot in 1880. Buiten Apeldoorn zijn nog te vermelden de papierfabrieken te Beekbergen, Loenen en Ugchelen en enkele wasserijen.

Periode 1900-1940

Ook tussen 1900 en 1940 nam het bevolkingsaantal in de gemeente Apeldoorn sterk toe (zie afbeelding 6). Binnen 40 jaar verdriedubbelde het inwonertal van ca. 25.000 tot 75.000 inwoners. Ongeveer 41% van de toename werd gevormd door nieuwkomers. In 1940 woonde ruim 80% in de hoofdkern. De aantrekkelijkheid van Apeldoorn werd mede bepaald door de mooie omgeving. Instellingen op het gebied van onderwijs en gezondheidszorg (het Centraal Israëlisch Krankzinnigengesticht opgericht omstreeks 1909) kwamen van de grond. Het steeds sterker wordende toerisme droeg bij tot de bloei van het horeca- en pensionwezen. Het gemeentelijk beleid bleef in eerste instantie gericht op het scheppen van een gunstig woonklimaat. Met de aankoop van de Speldermark (1905), Berg en Bosch (1917) en het Loenensebos (1932) kwam de gemeente in bezit van ca. 2.000 hectare park en bos. De bevolkingstoename bracht veel werk voor de bouwnijverheid met zich mee. Op het industriële vlak bleef de ontwikkeling enigszins achter. De papierfabricage ondervond zware concurrentie uit met name Zweden. In 1911 telde papierfabriek van Van Gelder nog ongeveer 450 werknemers. Onder druk van de concurrentie schakelden opnieuw een aantal papierfabrieken over op de wasserij/-blekerij-activiteiten. In 1940 werkten zo'n 1.500 personen in deze sector. Apeldoorn gold in de Eerste Wereldoorlog als centrum voor de Oost-Veluwse eierhandel. Diverse middelgrote bedrijven werden na 1900 opgericht, zoals een cocosfabriek (1913) en een zeepfabriek (1908). In 1940 werkten in de textielnijverheid zo'n 250 personen, in de nettenfabriek 230 personen, in de cocosfabrieken 450 personen en in de zeepfabriek zo'n 150 personen. Andere belangrijke nijverheidssectoren waren de verfwarenindustrie, de metaalnijverheid en de houtverwerkende industrie. Een vestigingsfactor vormde ook de aanwezigheid van militaire instellingen. Apeldoorn kreeg in 1913 tijdelijk een garnizoen. In het buitengebied bleef de industrialisatie beperkt en bleef de nadruk liggen op het ontginnen van woeste gronden. De markeverdeling was in 1930 nog niet voltooid. De Loenermark werd pas in 1932 verkocht en bebost in het kader van de werkverschaffing.

Afbeelding 6
Bevolkingsontwikkeling gemeente Apeldoorn 1850-1940
(indexcijfers, waarbij 1850, 9.816 inwoners = 100)

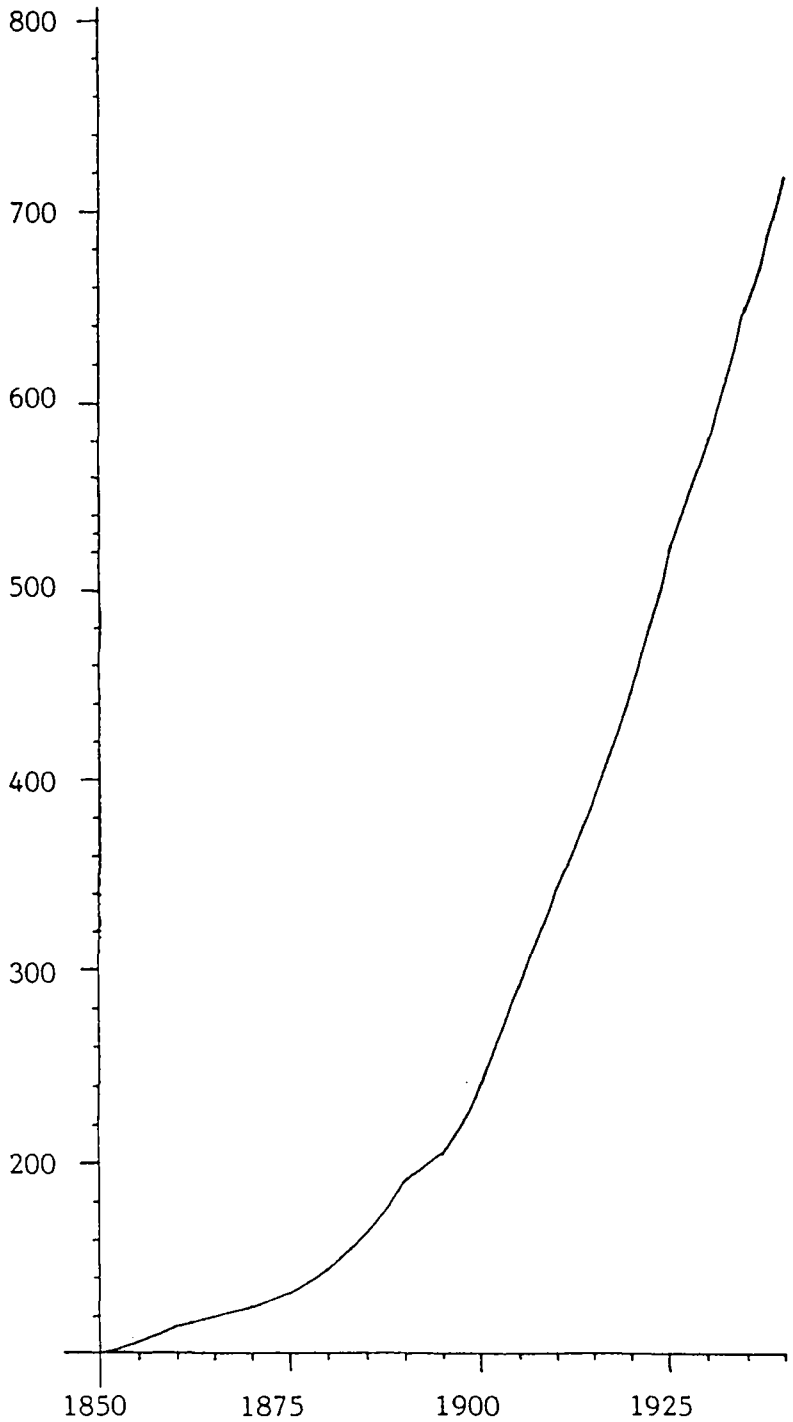

4.3. Stedebouwkundige structuur

Apeldoorn
De ligging van Apeldoorn op de oostflank van de stuwwal op de grens van hoog-laag; droog-nat was ideaal voor de ontwikkeling van een landbouwcultuur met een goede watervoorziening. Op grond van de ligging kon Apeldoorn worden gerangschikt onder de zogenaamde flankesdorpen. De boerderijen waren dicht bij elkaar rondom een brink gebouwd met daaromheen het bouwland. Het lage land aan de oostkant van het dorp werd in beperkte mate gebruikt als gras en hooiland. Tussen 1735 en 1770 kon stadhouder Willem IV de statige Loolaan aanleggen, een verbinding tussen paleis Het Loo en Apeldoorn. Langs deze laan werden omstreeks 1840 de eerste villa's gebouwd.

Alvorens in te gaan op de ontwikkeling van Apeldoorn eerst de achtergronden van Het Loo. Omstreeks 1680 kocht stadhouder Willem III het jachtslot 't Loo, nu het "Kleine Loo", nabij het gehucht 't Loo. Hier liet hij door Jacob Roman een jachtslot bouwen; Daniel Marot tekende voor de tuinaanleg. Belangrijk was het lanenstelsel waarvan de Koningslaan gericht was op de torenspits van Garderen. Tijdens de Bataafse tijd en de periode daarna raakte het complex in verval. Nadat Lodewijk Napoleon in 1806 door zijn broer tot koning van Holland was aangesteld, had hij verregaande plannen met het paleis. Het gehucht 't Loo zou in samenhang met het paleis moeten uitgroeien tot een paleisstad. Door de korte regeerperiode (1806 - 1810) kwam van dit grootse voornemen weinig terecht.

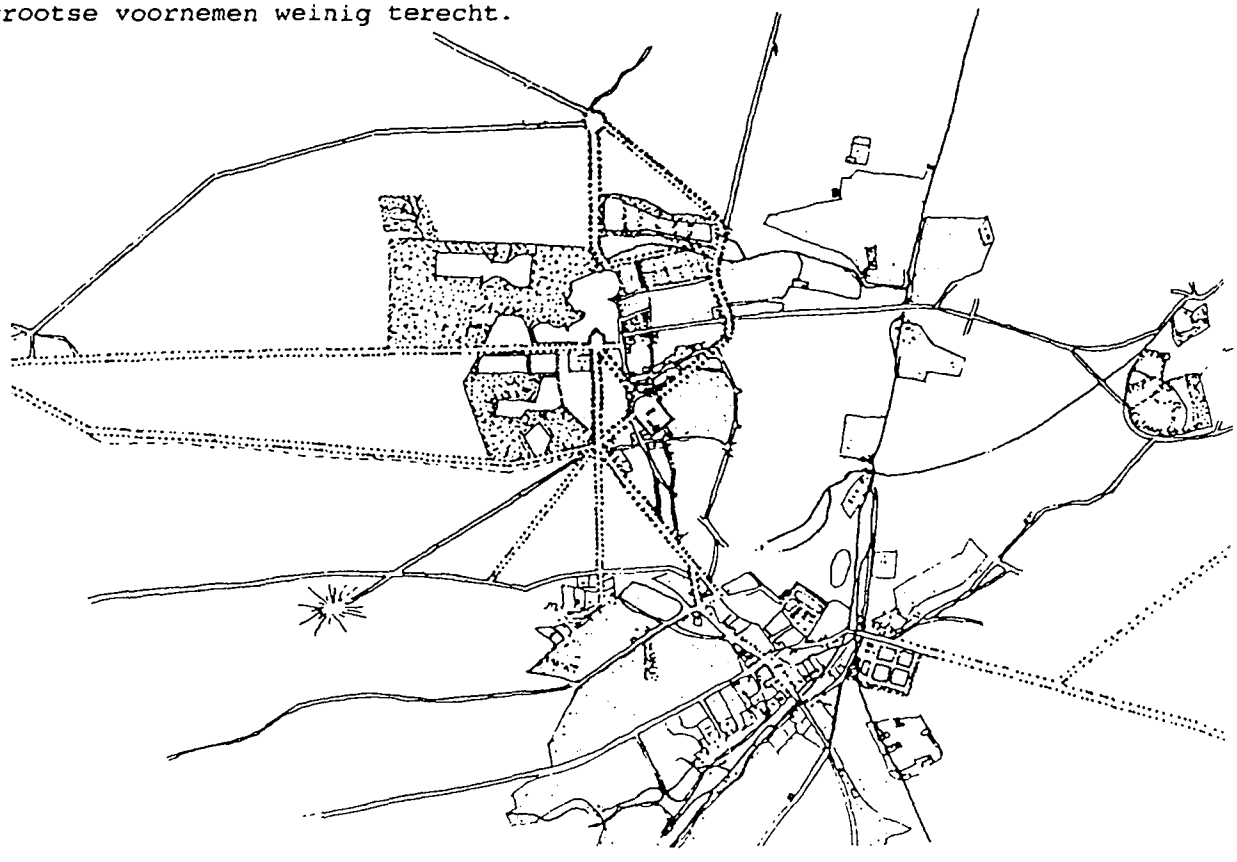

afkomstig uit de kaartbladen van M.J. de Man (1809-1812), heruitgave 1980 — Apeldoorn 1812

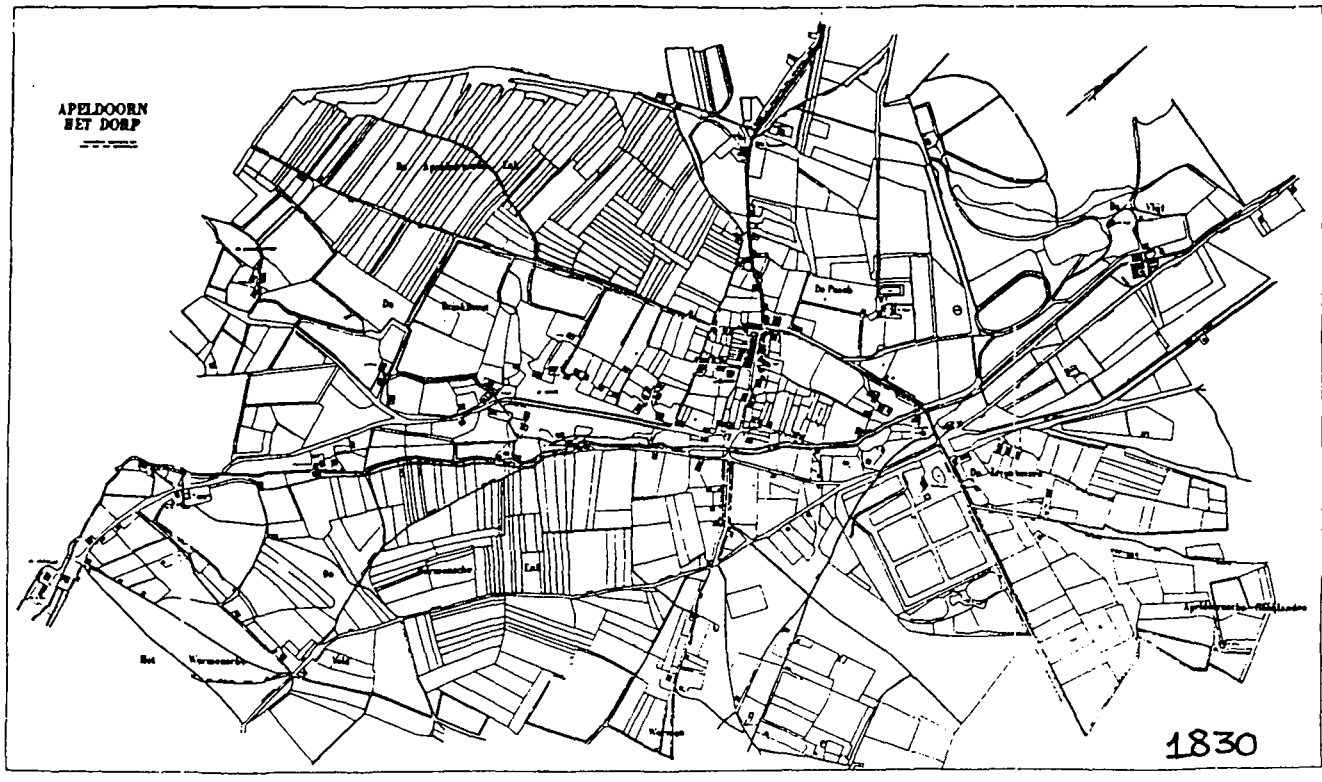

De eerste aanzetten tot een meer stedelijke ontwikkeling werden rond 1810 gegeven. In tegenstelling tot veel andere steden was bijvoorbeeld niet de industrialisatie maar het initiatief van koning Willem I om Het Loo als residentiële buitenplaats te kiezen, de aanzet tot stedelijke ontwikkelingen. De verkaveling van enkele landgoederen in de loop van de tweede helft van de 19e eeuw en de aanleg van spoorlijnverbindingen boden voor welgestelden de mogelijkheid zich te vestigen nabij het paleis in een fraaie omgeving, met aansluiting op het spoorwegnet.
De landgoederen bevonden zich voornamelijk tussen Het Loo het dorp Apeldoorn. Het betrof: De Pasch, Marialust (voorheen de Vlijt), Daendels, Sophia's Hoeve en het door jonkheer Van Kinsbergen in 1802 gestichte landgoed Welgelegen. Hohenheim dateert van na 1830 bevindt zich ver buiten Apeldoorn aan de straatweg naar Deventer. Mede als gevolg van koninklijke residentie vonden in de eerste helft van de 19e eeuw een aantal ontwikkelingen plaats die van invloed zijn geweest op de verdere groei van Apeldoorn.

- in 1813 vond aanplant plaats van het kroondomein.
- tussen 1815 en 1824 werden de wegen naar Zutphen en Deventer bestraat.
- in 1821/28 werd het kanaal Apeldoorn Hattem opengesteld.
- in 1830 werd de weg naar Arnhem rechtgetrokken en begrind.

De opkomende nijverheid en industrialisatie in Apeldoorn leidde rond 1840 tot verbetering van het sprengenstelsel dat water leverde voor de aandrijving van vele watermolens. Als gevolg van de toenemende industrialisatie werd in de periode 1858 - 1865 het in 1827/28 gegraven kanaal van Apeldoorn naar Dieren doorgetrokken.

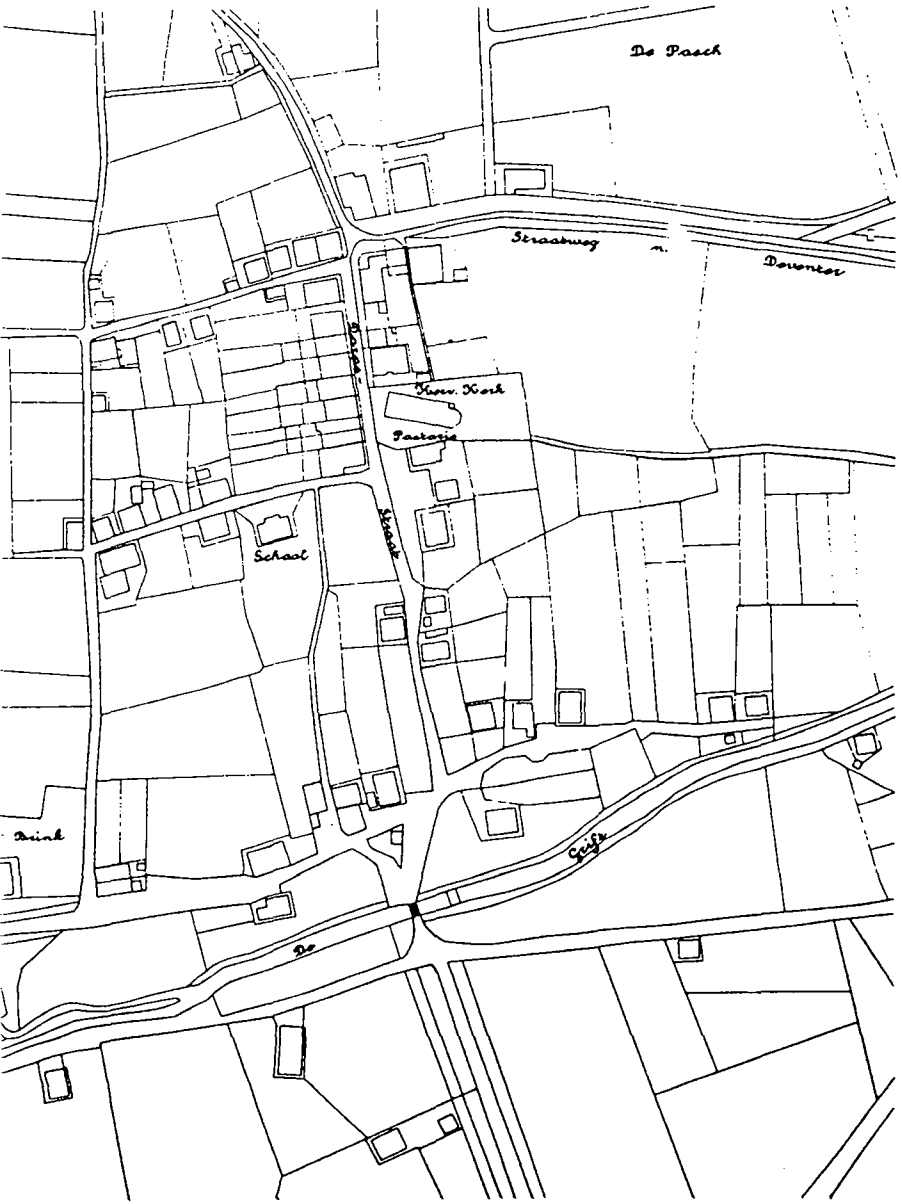
De Pasch
Straatweg
Deventer
Kerk
Pastorie
School
Straat
Drink
De
Geulse

1812

Paschlaan
Deventerstraat
Straat
Drink
Kerkstraat
De
Geulse
Hanenkamp
Kerkstraat

1912

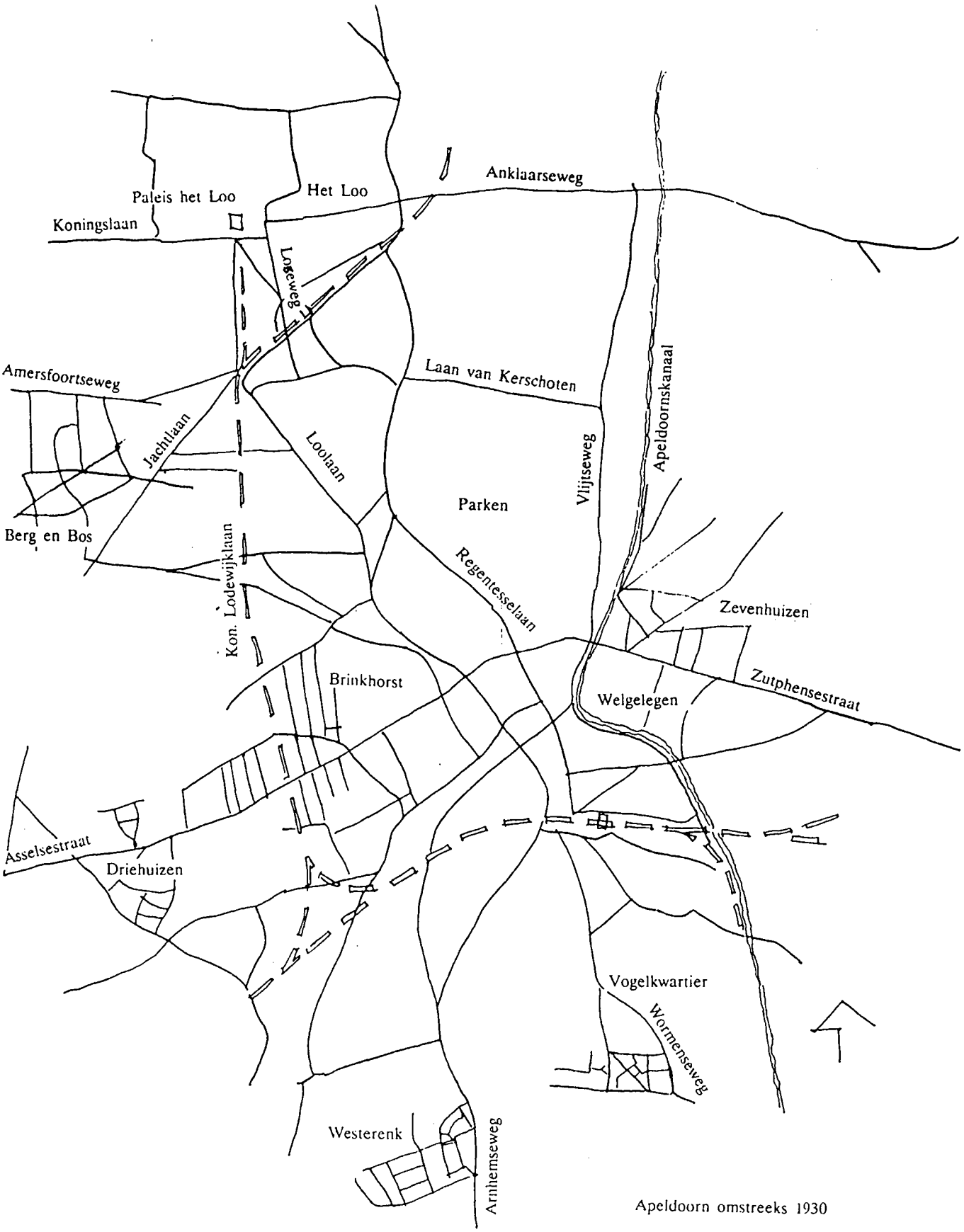

Apeldoorn omstreeks 1930

Rond 1850 kenmerkte Apeldoorn zich door lintbebouwing in Noord-Zuidrichting langs de Dorpsstraat. In het noorden sloot dit lint aan op een van de assen naar het paleis. In het zuiden kreeg de Dorpsstraat een vervolg in de weg naar Arnhem. Nabij de overgang over de Grift breidde het dorp zich in westelijke richting uit op de Brink die aansluit op de enken aan de westkant van het dorp.

In de tweede helft van de 19e eeuw ontwikkelde het agrarische dorp Apeldoorn zich steeds meer tot een villadorp. De verkaveling van enkele landgoederen in de loop van de tweede helft van de 19e eeuw en de aanleg van spoorlijnverbindingen boden voor welgestelden de mogelijkheid zich te vestigen nabij het paleis in een fraaie omgeving, met aansluiting op het spoorwegnet.
Steenfabrikant van der Houven van Oordt kocht in 1874 het landgoed De Pasch. Dit landgoed werd verkaveld en op de kavels verrezen villa's. Het daarbij aangelegde park werd aan de gemeente overgedragen.
Toen in 1876 de Oosterspoorweg van Amersfoort naar Zutphen werd aangelegd betekende dit een extra stimulans voor de ontwikkeling van Apeldoorn: een toeloop van welgestelde gepensioneerden en oud-indiëgangers en daarmee een druk op de woningmarkt.
Van der Houven van Oordt kocht in 1880 ook het landgoed Marialust. Ook dit landgoed werd verkaveld en de daarbij aangelegde parken werden aan de gemeente geschonken.
Nabij het station kwam het Sophiapark tot ontwikkeling, terwijl aan het einde van de Verlengde Stationsstraat ook het Emmapark door particulier initiatief werd ontwikkeld. Op deze wijze ontstond een opeenvolging van villaparken tussen het Loo en Apeldoorn, te weten: het Sophiapark, Oranjepark, Prinsenpark en Emmapark. Waarna de Indische buurt werd gebouwd.Een ander villagebied dat vanaf 1920 tot ontwikkeling kwam was Berg en Bos. Dit villagebied is door zijn ligging in het bos van het Veluwemassief duidelijk anders van aard dan de Parkenbuurt. Het groen van de Parkenbuurt is aangelegd als decoratief element; het groen van Berg en Bos is overgebleven van het oorspronkelijke bos.

Ongeveer gelijktijdig met de verkaveling van de belangrijkste landgoederen in Apeldoorn werden ook de enken aan de westzijde voor woningbouw benut. Het zijn hier de kleinere beleggers die met eigen geld vanaf de Soerenweg, het Asselsepad en de Brink, wegen aanleggen en de aanliggende grond in kleine kavels verkochten. Hier ontstonden de typisch Apeldoornse vrijstaande kleinere villaatjes.
Door de vestiging van welgestelden werden ook veel ambachtslieden en middenstanders aangetrokken. Deze vestigden zich ten westen van de Nieuwstraat op de voormalige Apeldoornse enk. De aanleg van de Korte Nieuwstraat is hiervan een duidelijk voorbeeld.

Industriële ontwikkeling ontstond in de 19e eeuw langs het Apeldoornskanaal. Enkele bedrijfsgebouwen, fabrikantenvilla's en arbeiderswoningen aan kanaal Noord en De Vlijtseweg resteren nog uit die periode. Na 1900 werden nog steeds veel villa's gebouwd doch kleiner van omvang en op kleinere kavels. Zo werd vanaf 1910 het gebied Loolaan, Sprengenweg en De Koning Lodewijklaan in snel tempo bebouwd met kleinere villa's. Eenzelfde ontwikkeling is tussen 1910 en 1915 te zien in de omgeving van de Van Heutzlaan. In de jaren '20 en '30 vond een verdere uitbreiding plaats tussen de Sprengenweg en de Asselsestraat en van de

IDEALE BOUWTERREINEN IN HET VILLAPARK „MARIALUST" TE APELDOORN

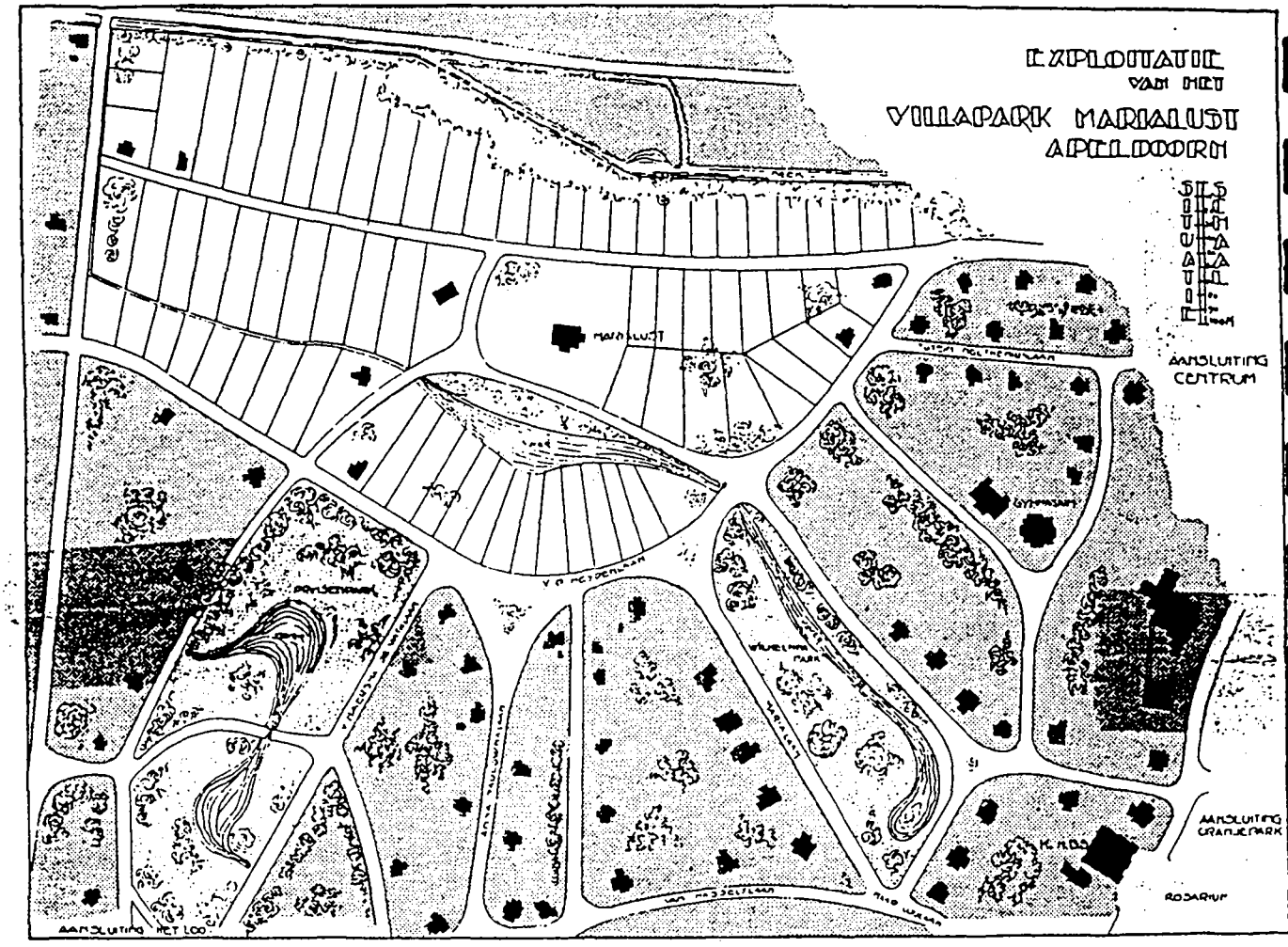

Door den grooten groei van Apeldoorn gedurende de laatste jaren heeft men naar alle zijden een expansie waargenomen, die aan de Oostzijde werd tegengehouden door het buitengoed „Marialust". Deze belemmering voor de uitbreiding der plaats werd opgeheven, doordat genoemde buitenplaats indertijd werd aangekocht met het doel haar te exploiteeren voor bouwterreinen.
Dagteekenend uit het begin der vorige eeuw heeft het landgoed een schitterende omgeving van loofhout en sluit het onmiddellijk aan bij de prachtige parken, zooals Wilhelminapark en Prinsenpark. Bij het rooien van boomen is men op deskundige wijze te werk gegaan, teneinde niet alleen het natuurschoon voor de gemeente Apeldoorn te bewaren, doch ook de te bouwen landhuizen een boschrijke entourage te geven.
Goede toegangswegen geven een directe verbinding met het centrum der stad, hetwelk in zeer korten tijd te bereiken is.
Ook verschillende inrichtingen van onderwijs als H.B.S., Gymnasium etc. zijn gelegen in de directe omgeving van het villapark.
De grootte der terreinen kan bij nader overleg worden vastgesteld, daar er bij de exploitatie rekening mede is gehouden, dat zoowel groote, als kleinere landhuizen, zonder aan het geheel als villapark afbreuk te doen, kunnen worden gebouwd.

VERDERE INLICHTINGEN WORDEN GAARNE VERSTREKT DOOR DEN DIRECTEUR:

W. TEN TUYNTE - SOERENSCHEWEG 12 - APELDOORN

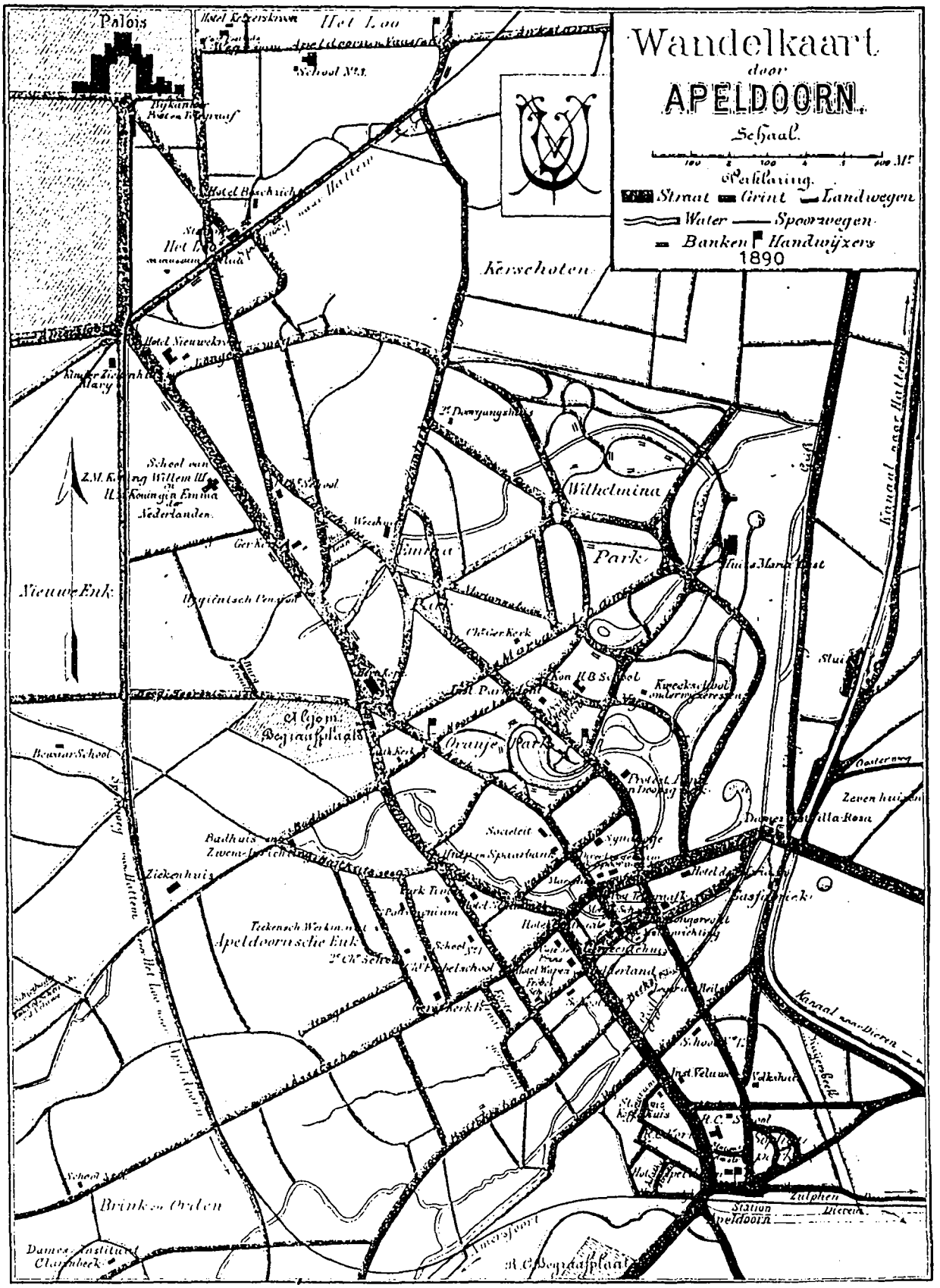
Wandelkaart
door
APELDOORN.
Schaal.
Verklaring.
Straat
Grint
Landwegen
Water
Spoorwegen
Banken
Handwijzers
1890
Palais
Het Loo
Kerscholen
Wilhelmina
Park
Nieuwe Enk
Oranje
Park
Apeldoornsche Enk
Brinkes Orden
Station
Apeldoorn
Zutphen
Dieren
Kanaal naar Dieren
Kanaal naar Hattem

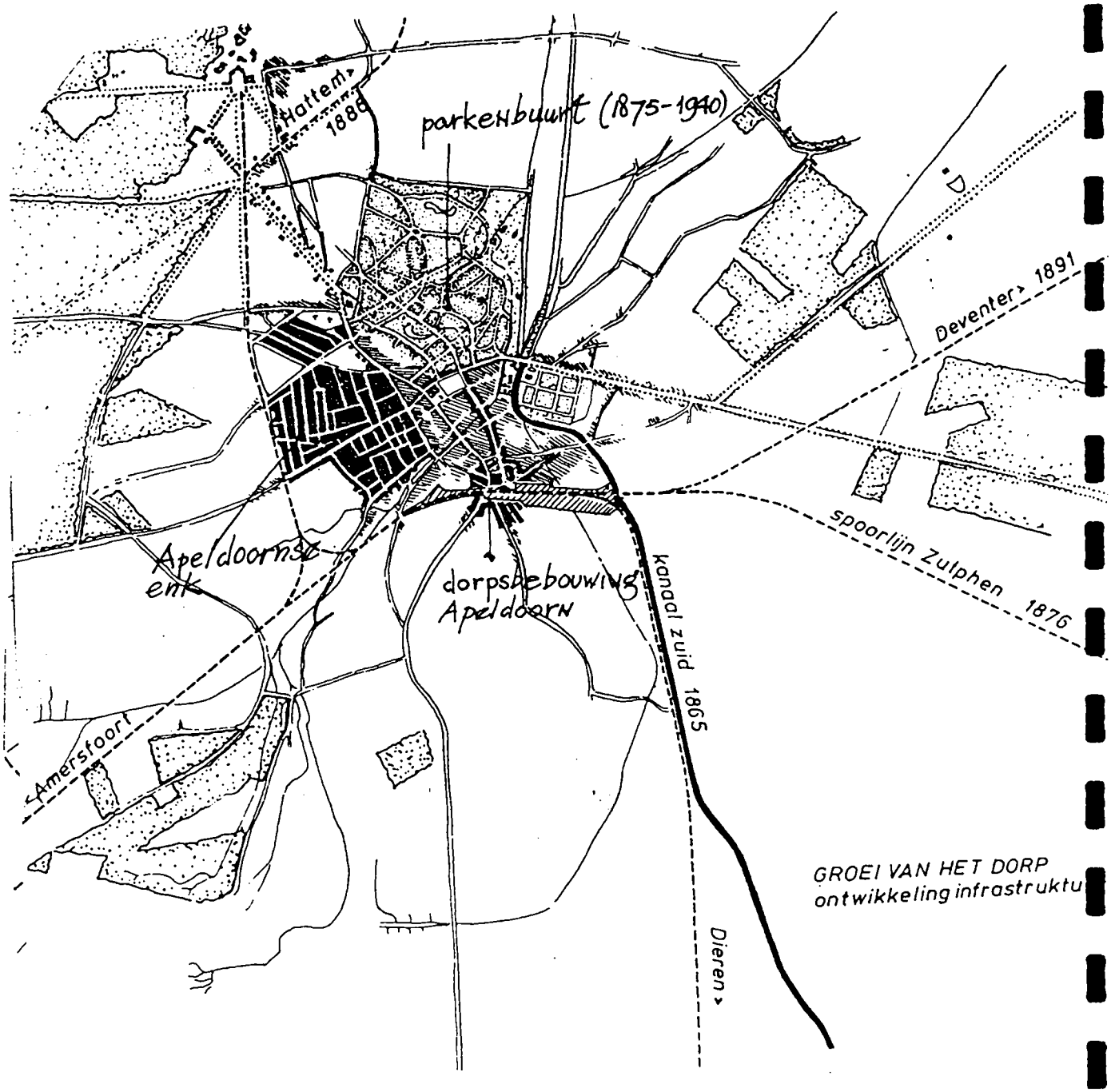
Hattem
1888
parkenbuurt (1875-1940)
Deventer
1891
spoorlijn Zutphen 1876
Apeldoorns
enk
dorpsbebouwing
Apeldoorn
kanaal zuid 1865
Amersfoort
Dieren
GROEI VAN HET DORP
ontwikkeling infrastruktu

Koning Lodewijklaan tot aan de Jachtlaan. Opgemerkt moet worden dat de huizen die in die tijd gebouwd werden in de loop der jaren steeds kleiner werden.
Een andere ontwikkeling is de deling van grote bouwblokken in de parkenbuurt. De rond 1915 aangelegde Julianalaan, de Bloemwijklaan (met bebouwing uit 1920-1930) en de Prinsenlaan zijn hier voorbeelden van. Tevens vond de herverkaveling van grote kavels plaats, zodat tussen de grotere oude villa's, kleinere villa's kwamen.

Woningbouwvereniging de Goede Woning bouwde rond 1920 een aantal tuinwijkachtige complexen zoals de Metaalbuurt aan het Zwanenplein, de Kievietsweg, de Daalakker, de Hoogakkerlaan en het Sprengendorp.

In het oostelijk deel van de gemeente werd de inrichting Het Apeldoornse Bosch langs de Zutphensestraat gebouwd en langs de Deventerstraat het psychiatrisch ziekenhuis St. Joseph.

Kort samengevat is de stedelijke ontwikkeling van Apeldoorn in de periode 1850-1940 als volgt te typeren:

- langs de oorspronkelijke hoofdwegenstructuur vond bebouwing plaats die zich naar het centrum toe verdichtte.
- verkaveling van landgoederen vond plaats tussen het Loo en Apeldoorn waardoor een aantal villaparken konden ontstaan.
- dwars op de oorspronkelijke structuur vond wegenaanleg plaats als gevolg van kleine projectontwikkeling en eigenbouw (Korte Nieuwstraat, de Ruiterstraat).
- villabouw op het Veluwemassief, waardoor het gebied Berg en Bos kon ontstaan.
- industrieontwikkeling langs het Apeldoorns kanaal
- perifeer gelegen tuindorpachtige ontwikkelingen aangehaakt aan vanouds bestaande doorgaande wegen o.a. de Metaalbuurt.

Beekbergen
De bebouwing van Beekbergen verdichtte in de periode 1850 - 1940 langs de Dorpsstraat.
Lieren, het aan de rand van de es gelegen dorp verdichtte lintvormig aan de Lierderstraat, de Molenvaart, het Hasselt en langs de Veldbrugweg.

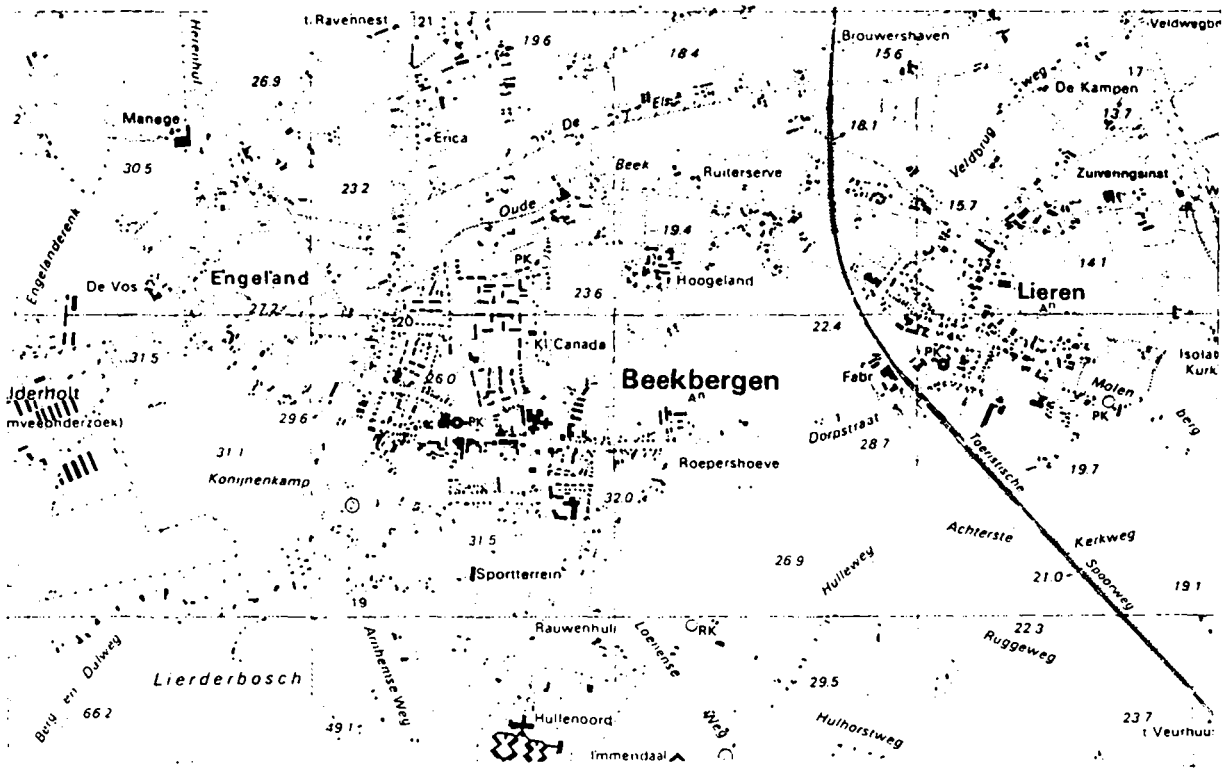

Hoenderloo
Deze kern is ontstaan in het ontginningsgebied. De verspreide bebouwing heeft enige verdichting gekregen langs de Apeldoornseweg en langs de Stationsstraat In het noordelijk deel werd de stichting Hoenderloo gebouwd.

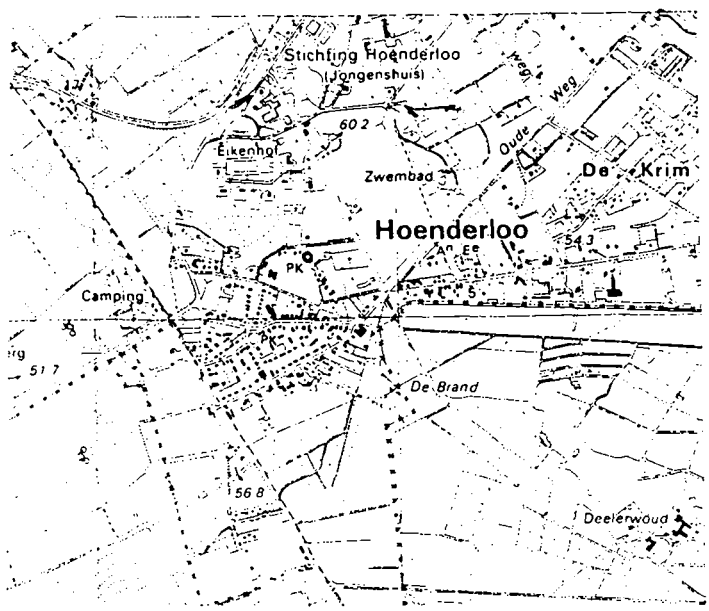

Hoog-Soeren
Vanouds een klein esdorp, geheel omringd door bos. De bebouwing is centraal in het gebied gelegen. Door uitbreidingen, met name na de oorlog is een deel van de es door woningbouw ingenomen. Een deel van de bebouwing is sterk gericht op recreatieve activiteiten.

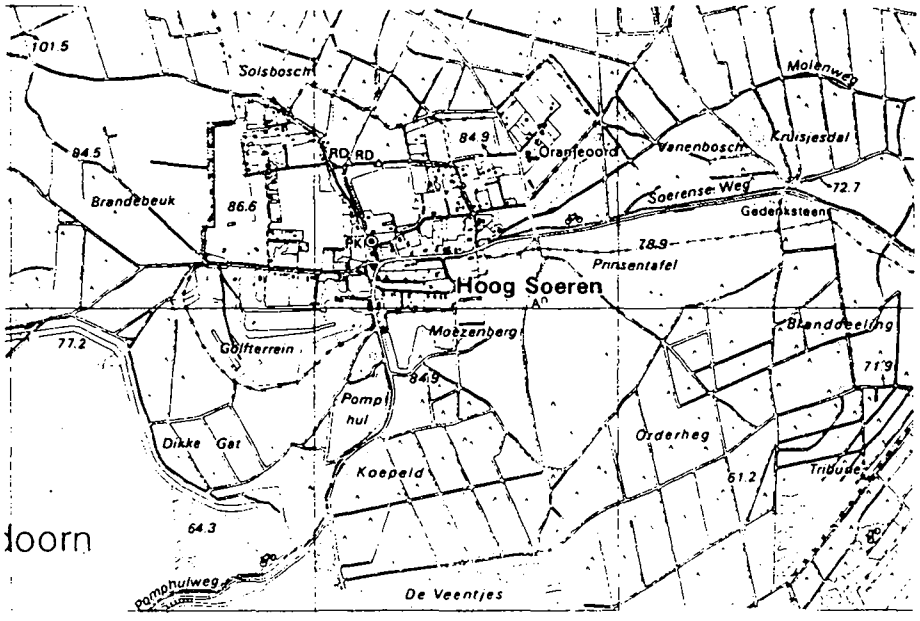

Klarenbeek
Dit lintvormige dorp ligt voor het grootste deel op grondgebied van de gemeente Voorst. De structuur loopt door op Apeldoorns gebied (zie gemeentebeschrijving Voorst).

Loenen
Op de grens van hoog naar laag is Loenen gelegen. Het uitwaaierend wegenpatroon heeft in de periode 1850-1940 een verdichting van de lintbebouwing gekregen. Met name langs de Eerbeekseweg, de Beekbergerweg en de Hoofdweg.

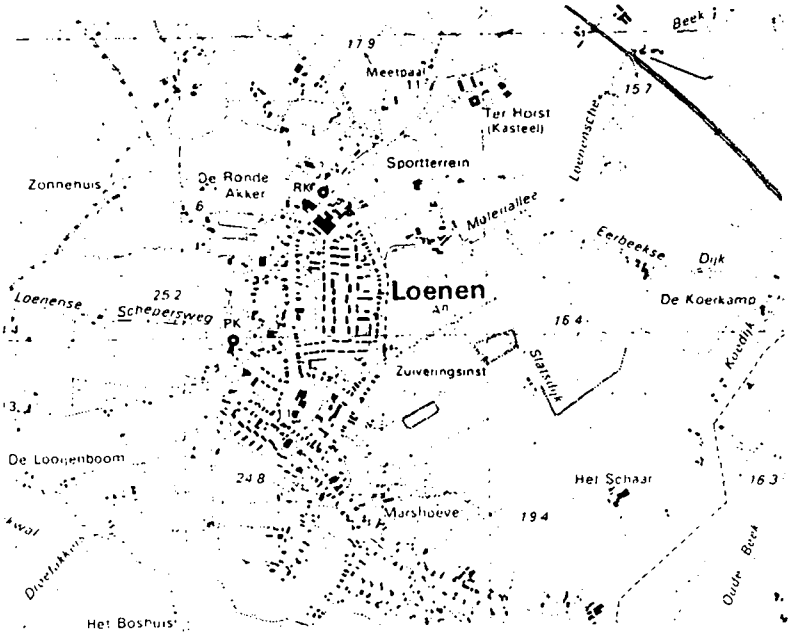

Uddel
De kern van Uddel kreeg in de periode 1850-1940 een uitbreiding en verdichting van de lintbebouwing langs de Elspeterweg.

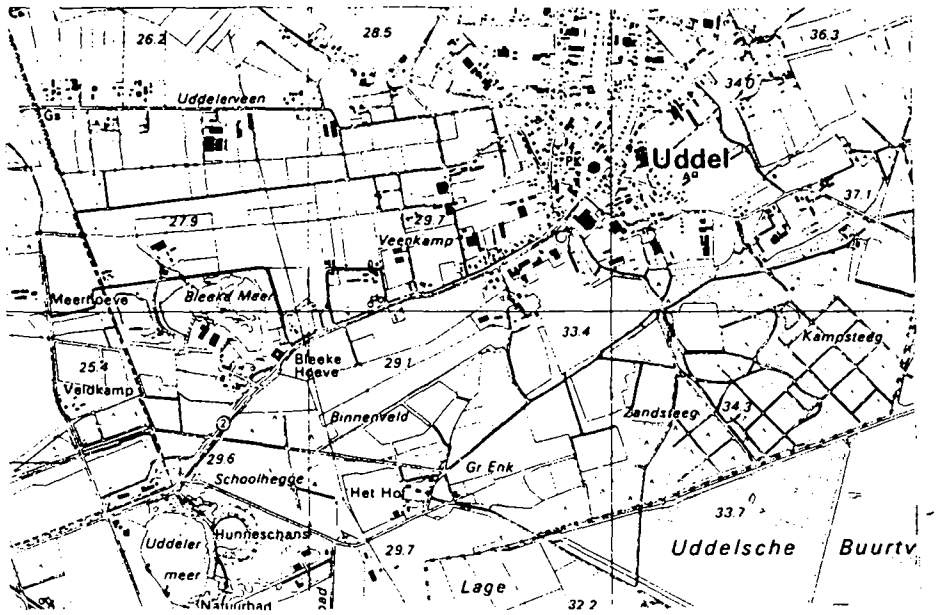

Verspreide bebouwing, buitengebied
Gedurende de eerste zes eeuwen van onze jaartelling was de Veluwe zeer dun bevolkt. De oudste bewoningen kwamen voor op de overgang van nat naar droog. Zo zijn de vroegste kernen Uddel en Apeldoorn ontstaan.
Als gevolg van het gehanteerde landbouwsysteem en ontginningsactiviteiten in de Middeleeuwen ontstonden heidevelden op de droge gronden en schrale hooilanden en broekgebieden op de natte gronden. Op deze manier groeiden de esdorpen met hun engen. In Uddel, Zilven, Hoog Buurlo, Beekbergen en Lieren is de esnederzetting nog goed herkenbaar. Vanaf de 12e eeuw vond ontginning plaats richting de lagere vochtige gedeelten van de stuwwalranden. Zo ontstonden de dorpen Weinum, Beemte en Oosterhuizen. Ondanks de oprichting van de marken en maalschappen in de 13e eeuw, waarbij regels voor gebruik en beheer van woeste grond en bos werden opgesteld, kon niet voorkomen worden dat overbegrazing plaats vond. Hierdoor ontstonden plaatselijk zandverstuivingen die een bedreiging vormden voor zowel de bouwlanden als de nederzettingen. Het oorspronkelijke dorp Kootwijk bijvoorbeeld is daardoor geheel ondergestoven; het werd nadien op de huidige plaats herbouwd.

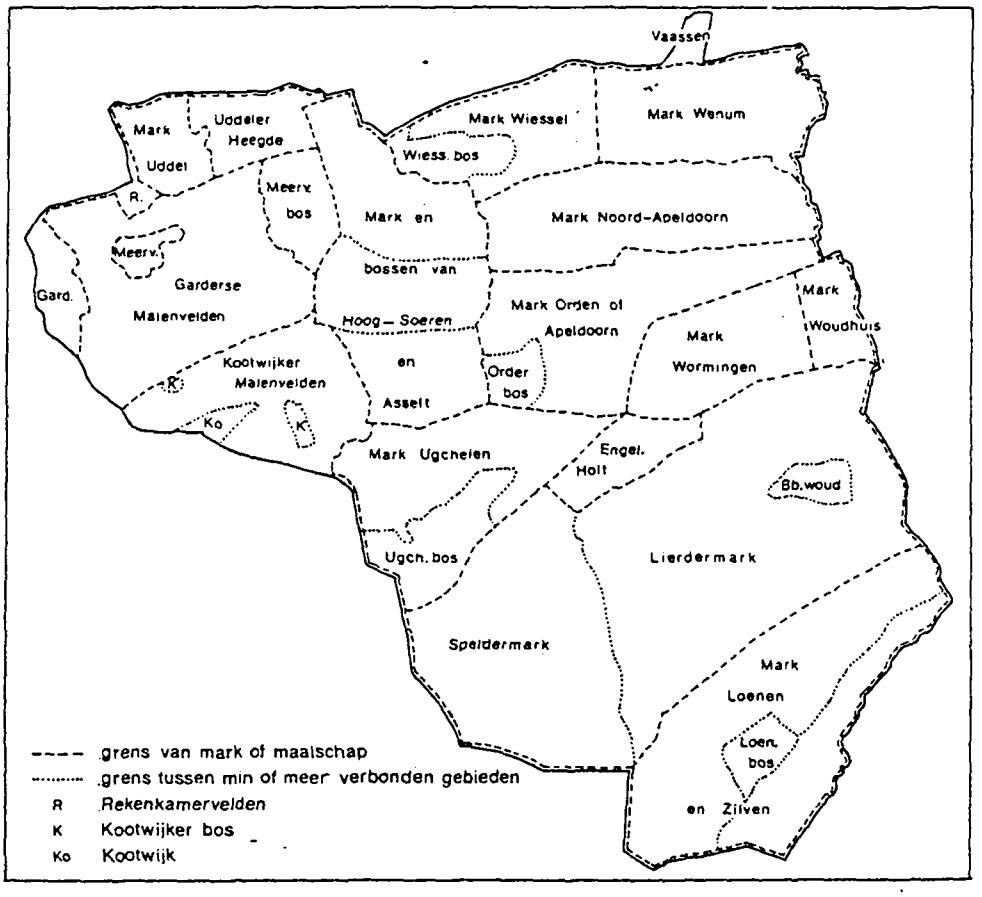

Bron: C.J.W.H.H. Arnold, 1971, p. 72

Na 1850 ontstonden onder invloed van een sterke bevolkingsgroei en de daaraan gekoppelde grotere vraag naar agrarische produkten een aantal technologische vernieuwingen in de landbouw. De belangrijkste was de ontwikkeling van de kunstmest die evenwel pas na 1900 zijn toepassing vond. Met behulp van de kunstmest werd het mogelijk om op de agrarische gronden hogere opbrengsten te behalen en werd het mogelijk om de arme gronden, die grote beperkingen kenden in landbouwkundig opzicht, te ontginnen en in produktie te nemen.

Ontginning vanaf 1850 sommige "pas" begin 20e eeuw, vonden plaats in Het Beekbergsche Broek, Veldhuizen, Het Schaar (Loenen), de Hooilanden, Het Woud, Zuidbroek, Broekland, en het Uddeler veen. Hier lagen oorspronkelijk natte heideveen- en broekgebieden. De meeste ontginningen resulteerden in een eenvormig landschap: lange rechte wegen, beplant met eiken, met op vrij regelmatige afstanden de boerderijen. Na 1950 is de bebouwing hier zodanig toegenomen en zijn zulke landbouwkundige ingrepen gepleegd, dat de oorspronkelijke situatie van vóór 1850, respectievelijk de oorspronkelijke ontginning van omstreeks 1900 weinig herkenbaar is gebleven. Alleen in het Woud en de Hooilanden is de grote openheid en rechtlijnige inrichting van weidegebieden nog goed waarneembaar.
Ook de heiden op de stuwwallen kenden vanaf circa 1850 nieuwe ontwikkelingen. In de onmiddellijke nabijheid van dorpen of boerderijen werden stukken heide ontgonnen tot bouwland maar het grootste deel werd bebost. Onder invloed van de industriële revolutie nam de vraag naar steenkool toe; grote mijnen werden geopend en er was dus ook grote vraag naar mijnhout. Deze ontwikkeling was van doorslaggevende invloed op de bebossing van de droge heidegebieden.
Met name in de 30'er jaren van de 20e eeuw zijn in het kader van werkgelegenheidsprojekten grote delen van de Veluwe geëgaliseerd en beplant met bos.

De uitbreiding van de infrastructurele voorzieningen ging in relatie tot de ontginningen in een razend tempo. Rond 1850 waren er nog enkele verharde wegen. Nu zijn ze van dominant belang.
In de 19e eeuw zijn ook spoorlijnen aangelegd, waarvan de lijn Utrecht-Apeldoorn-Deventer/Zutphen intensief gebruikt wordt. De lijn Apeldoorn-Dieren wordt thans slechts als toeristenlijn gebruikt. De lijn Apeldoorn-Vaassen is opgeheven en wordt nu gebruikt als fietsroute.

In 1865 is de aanleg van het Apeldoornsch Kanaal in zijn volle lengte voltooid ten behoeve van de scheepvaart. Apeldoorn is mede vanwege de aanleg van het kanaal, handels- en industriestad geworden, in zekere zin in aansluiting op de functie van de voormalige Hanzesteden. Omdat onder andere het kanaal veel te smal was voor de huidige scheepvaart heeft het in 1972 de functie van vaarweg verloren.

Zoals uit de occupatiegeschiedenis blijkt, is het landschap aan voortdurende veranderingen onderhevig. Binnen het Apeldoorns grondgebied zijn vijf zones te onderscheiden. De landschappen zijn als volgt te beschrijven:

1. De landbouwenclave Uddel Meerveld.
   Het betreft kleine open ruimten in landbouwkundig gebruik omgeven door bossen en heidevelden.
2. Heidevelden van Uddel naar Hoenderloo.
   Het betreft hier aaneenschakeling van grote en kleine heidevelden. De velden zijn omringd door bosjes. Op de heidevelden komen verspreid zandverstuivingen voor.
3. Bosgebied tussen Uddeler Heegde via Hoog-Soeren naar Loenensche bos.
   Hier gaat het om grote aaneengesloten boscomplexen. Hierin zijn op de overgang naar de grote heidevelden drie kernen gelegen.
4. Stuwwalzand vanaf Vaassen via Apeldoorn naar Eerbeek.
   Kenmerkend is hier de opeenvolging van dorpen en de langgerekte

bosrand. In de bosrand zijn landschapsparken en recreatiegebieden gelegen. Opvallend zijn de vele bronnen/sprengen en beekdalen.
Het Apeldoorns Kanaal is de ruimtelijke en functionele oostelijke begrenzing.

5. Het agrarische gebied van Beemte naar de Loenensche hooilanden. Het betreft hier een grootschalig open weidegebied, met verspreide bebouwing.

Binnen de vijf landschapszones komen negen landschapstypen voor, onderscheiden op basis van bodemgebruik, ontginningswijze en ruimtelijk beeld. De deelgebieden waarin de landschapstypen het meest herkenbaar zijn gebleven zijn de volgende:

1. Boslandschap
   - het Wieselsch Bosch, Het Koningsbosch, de Roode Heggen en de Uddeler Heegte
   - Hoog Buurlo
   - het gebied ten noord-oosten van Hoenderloo
   - de bossen rond het Otterlosche Zand

   In dit landschap komen vele cultuurhistorische gebieden voor zoals grafheuvels, zandverstuivingen, sprengen en vindplaatsen van vuurstenen.

2. Heidelandschap
   - het Uddelsche Buurtveld en de Bieze
   - Asselsche Heide
   - Hoog Buurlose heide

3. Essenlandschap
   Essenlandschappen die nog goed herkenbaar zijn: Lierderenk, Meervelderenk en gebied tussen Lieren en Beekbergen. Met name vanwege de daar voorkomende bol gelegen akkers en de aanwezige openheid, alsmede doordat lintbebouwing de enken begrenst en de zandwegen over de enk lopen.

4. Kampenlandschap
   Kleine open ruimten, begrensd door dichte en brede houtwallen. Bebouwing staat verspreid verscholen in de beplanting, het duidelijkst herkenbaar is dit in Uddel en Wiesel.

5. Landgoederenlandschap
   Het Loo, Woudhuis en Terhorst (Loenen).

6. Hooilandontginningenlandschap
   Landschap met open grillige kavel en ontsluitingspatroon en verspreide bebouwing komt voor in: De Loenensche en Zilvensche Hooilanden.

7. Droge heide en bosontginningenlandschap
   Een mooi voorbeeld is Assel.

8. Natte heide en broekontginningenlandschap
   Voorbeelden van dit rechtlijnige verkavelingstype met bebouwing langs de ontsluitingswegen zijn: Het Woud en Beekbergse Broek.

9. Zandverstuivingslandschap
   Grote aaneengesloten zandverstuivingen komen niet meer voor in Apeldoorn. Ze zijn of begroeid met heide of in de dertiger jaren ontgonnen ten behoeve van de bosaanplant.

Bebouwing heeft vrij veel invloed gehad op het landschap. In de droge heide-, bosontginningen-, kampen- en essenlandschap komt veel niet-agrarische bebouwing voor; deze is niet geconcentreerd. In het droge heide- en bosontginningenlandschap en in het essenlandschap is het soms geconcentreerd in de vorm van lintbebouwing. In het kampen- en essenlandschap zijn bovendien, met name de laatste decennia, de intensieve veehouderijen in het landschapsbeeld gekomen.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

De groei van Apeldoorn verliep tot 1960 vrij natuurlijk, daarna ontstond de grote werkgelegenheidsgroei door vestiging van overheids- en zakelijke dienstverlening. Ook maakte de woningbouw een explosieve groei door. Veel van de oorspronkelijke stucturen gingen verloren. De huidige stad Apeldoorn is in vier delen te onderscheiden. De spoorlijnen en het kanaal bepalen deze delen.
Noordwest het meest oorspronkelijke en groene stadsdeel, zuidwest een gevarieerde stadsdeel met vooroorlogse tuinwijkjes en naoorlogse woonbebouwing. Noordoost, hier wordt het gezicht bepaald door de wijk Zevenhuizen, een uitbreidingsgebied van de jaren zestig en zeventig. Zuidoost wordt gekarakteriseerd door herkenbare stedebouwkundige opzet uit de jaren zeventig en tachtig.
In het buitengebied heeft de aanleg van snelwegen een dominante invloed op het landschap gekregen. De realisering van grote recreatievoorzieningen met name bij Hoenderloo en Beekbergen domineren het landschapsbeeld. Mede als gevolg van het restrictieve beleid van de provincie groeien de kernen op Apeldoorns grondgebied slechts zeer beperkt: de uitbreidingen vinden plaats aansluitend aan de kern in de vorm van planmatige uitbreidingen.

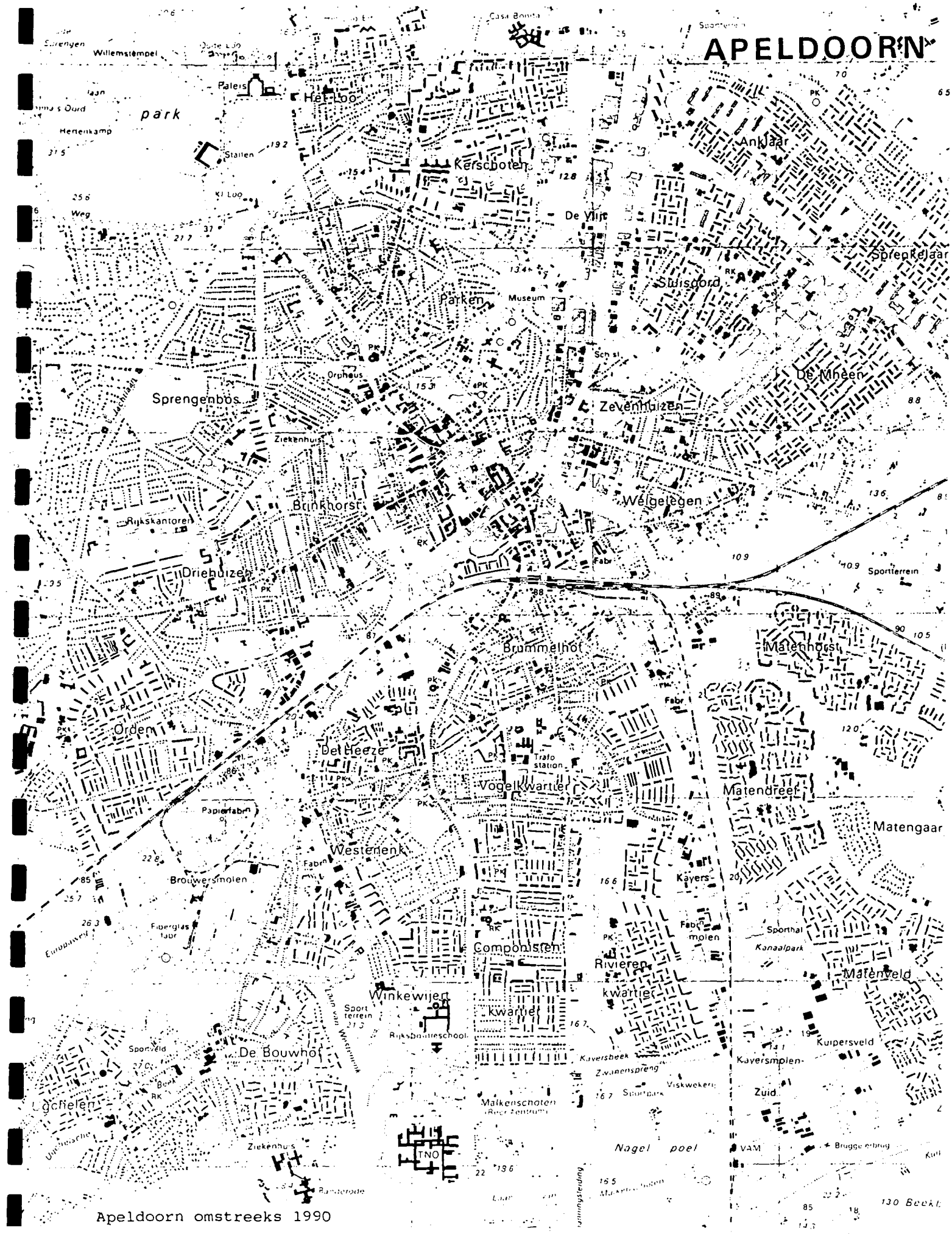

Apeldoorn omstreeks 1990

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

De gemeente Apeldoorn is niet rijk aan monumenten behorende tot de periode van de oude bouwkunst (voor 1800). Middeleeuwse bouwwerken worden slechts aangetroffen in Loenen (kerktoren NH-kerk), Beekbergen (NH-kerk) en Het Loo (Jachtslot het Oude Loo). Markant is ook het kasteel Ter Horst te Loenen (in kern 16e eeuws). Van groot belang is natuurlijk het paleis Het Loo (gebouwd vanaf 1685 naar plannen van Jacob Roman en Daniël Marot). Daarnaast worden verspreid over de gemeente nog een aantal, hoofdzakelijk uit de 18e eeuw daterende hallehuisboerderijen aangetroffen. Deze voorbeelden van oude bouwkunst zijn bijna zonder uitzondering beschermd als Rijksmonument.

Bouwwerken uit de periode van de jonge bouwkunst (1850-1940) worden in deze gemeente echter in grote getale aangetroffen. Veel hiervan is van hoge kwaliteit en nog niet beschermd.

Wonen

De oudste bebouwing uit de periode 1850-1940 wordt aangetroffen langs de Loolaan en in het dorpje Het Loo (Loseweg). Vanaf 1840 verrezen in de nabijheid van paleis Het Loo villa's in neoclassicitische en eclectische stijl. Uniek is de villawijk de Parken, waar vanaf 1875 werd begonnen met de bouw van rijk uitgevoerde villa's. De eerste villa's rond het Oranjepark vertonen nog klassieke en eclectische invloeden. Uniek is de villa in Neotudorstijl aan de Van der Houven van Oordtlaan (nr. 2). In de wijk wordt verder een groot aantal villa's aangetroffen, gebouwd in een mengvorm van Neorenaissance en Chaletstijl (met houten serres en schijnspanten). Sommige villa's bezitten elementen uit de Jugendstil (Mariannelaan 6 van A. van Driesum). Bij de bouw van deze villa's waren hoofdzakelijk Apeldoornse architecten betrokken (Van Driesum, J.A. Wijn, C.M. Gardeniers en stadsarchitect G. de Zeeuw).
Van Driesum en Wijn ontwierpen ook zeer markante winkelpanden in Jugendstil aan de Hoofdstraat, waarvan nog fraaie voorbeelden bewaard zijn gebleven.
Zeer bijzonder is het werk van de avant-garde architecten Chr. Wegerif en A.H. Wegerif. Chr. Wegerif had belangrijke contacten met avant-garde kunstenaars als Chr. Lebeau, Lauweriks, Thorn Prikker en Van de Velde. Hij voerde voor Arts en Crafts van Thorn Prikker meubelontwerpen uit in zijn helaas gesloopte werkplaats. Zijn neef A.H. Wegerif was sterk beinvloed door Engelse villabouw. Beide architecten namen van elkaar elementen over en ontwikkelden een unieke stijl (Tutein Nolthenius laan 14, huis De Zeeuwsche Knoop voor beeldhouwer P. Puype). Een aantal huizen van de Wegerifs bezit nog een gaaf interieur en draagt een naam van een plant of vogel (De Linde, De Leeuwerik, De Zwaluw in de Billitonlaan).
Zeer markant is daarnaast de villa De Essenhoeck (invloed van villa Henny en Frank Lloyd Wright) aan de Soerenseweg in Berg en Bos naar ontwerp van de Apeldoornse architect J.A. Heuvelink en het grootschalige pand Nieuw Veldzicht van K.P.C. de Bazel aan de Amersfoortseweg met de voor hem karakteristieke friezen met siermetselwerk in geometrische motieven. Daarnaast is nog de door G. Rietveld ontworpen functionalistische villa (huis Cordemeijer uit 1956) aan de Montanalaan nr. 8 vermeldenswaard.

De bebouwing behorende bij paleis Het Loo:

Een aparte behandeling verdient de zeer waardevolle architectuur welke in de 19e en de vroege 20e eeuw werd gebouwd op de terreinen in het bezit van het Koningshuis. In de tuinen achter het paleis (romantische landschapstuinen met vijvers en beken) bevinden zich diverse midden- en laat-19e eeuwse, opmerkelijk gaaf bewaarde houten bouwwerken, uitgevoerd in Chaletstijl (boothuis, badhuis, theepaviljoen). Bij het jachtslot Het Oude Loo staat het houten, zeer fraaie vroeg 20e eeuwse Wilhelminapaviljoen met daarnaast een eveneens geheel houten fazanterie. In het park bevinden zich verder diverse fraaie bruggen en watervallen. Zeer waardevol zijn ook de in 1910-12 naar ontwerp van C.H. Peters gebouwde koninklijke stallen (Rijksmonument). In de bossen van Hoog Soeren ligt op één van de hoogste punten van de Veluwe het in 1861 in opdracht van koning Willem III gebouwde jachtchalet Het Aardhuis (Rijksmonument). Het ontwerp voor dit grote houten in Chaletstijl uitgevoerde jachthuis is afkomstig van H.F.G.N. Camp. De oude bakstenen oranjerie dateert uit de vroege 20e eeuw. Langs de Tuinmanslaan (waar ook de oude valkenierswoningen en de Olifantenstal zich bevinden) staan ook nog bij Het Loo behorende dienstgebouwen, waaronder de timmerwerkplaats met houten schuren en twee geheel in vakwerk uitgevoerde vroeg 20e eeuwse dienstwoningen.

Werken

De boerderijen in de gemeente zijn overwegend van het hallehuistype (gebouwd vanaf de 18e eeuw tot ver in de 20e eeuw). Grote boerderijen worden aangetroffen, maar ook diverse keuterijen. Bijzonder zijn de twee grote ontginningsboerderijen Het Woud (1871) en De Woudhof (1875), naar ontwerp van de Arnhemse architect L.H. Eberson. Deze complexen, gelegen aan de Woudweg hebben een dwarsgeplaatst woonhuis met daarachter haaks op het huis geplaatste vrijstaande schuren met een zadeldak. Deze modelboerderijen bezitten reeds elementen van de Chaletstijl. Opvallend is verder de boerderij aan de Zutphensestraat nr. 297 uit 1907, uitgevoerd in Jugendstil, met gevels opgetrokken in kalkzandsteen, afgewisseld met decoraties in rode baksteen.
Een waardevol bedrijfsgebouw is het Timacomplex, uitgevoerd in Neorenaissancestijl, naar ontwerp van J.A. Wijn (gemeentelijk monument). Een goed voorbeeld van Haagse Schoolarchitectuur, met fraaie gevelsculpturen is het kantoorgebouw van de firma Talens aan de Sophialaan 46 in Apeldoorn.
Zeer karakteristiek voor de historische en economische ontwikkeling van Apeldoorn en omgeving zijn de oude, door het water van sprengen en beken aangedreven watermolens, waarvan er nog een aantal (compleet of deels) bewaard zijn gebleven. Een aantal van deze molens behoorde bij de in het begin van de 17e eeuw sterk in opkomst zijnde papierindustrie. Er waren ook molens voor het malen van koren, olie en diverse andere produkten. Sommige papiermolens schakelden als gevolg van de crisis in de papierindustrie in de late 19e en de vroege 20e eeuw over op het wasserijbedrijf. De in nabijheid van het Apeldoorns Kanaal aan de Voorsterbeek gelegen Middelste Molen (1887) is een Rijksmonument. Thans wordt in deze papiermolen weer papier gemaakt. De Wenumse Watermolen (ook Rijksmonument) is ook een gaaf bewaarde (koren)watermolen, daterend uit de 19e en de vroege 20e eeuw, mogelijk met een oudere kern. Bij dit complex bevindt zich ook nog een fraaie molenvijver. Van belang zijn

verder de Ruitersmolen (papier- en later korenmolen) aan de Tullekensmolenweg 47 te Beekbergen (gemeentelijk monument), de Tullekensmolen (aan dezelfde straat), de Hamermolen in Ugchelen, de Brouwersmolen in Lieren en de laat 19e eeuwse wasserij Holthuizen (compleet met betonnen wasbekkens) aan de Holthuizerweg. Veel van deze molens zijn van het bovenslagradtype.
Opmerkelijk zijn verder de bedrijfsgebouwen van de landbouwcoöperaties, waarvan karakteristieke voorbeelden in een mengvorm van Traditionalisme en Zakelijkheid te vinden zijn in de buurtschappen Klarenbeek en Lieren. Bijzonder is het in de stijl van de Amsterdamse School uitgevoerde coöperatiegebouw (Welcoop) aan de Stationsstraat in Apeldoorn naar ontwerp van A.H. Wegerif.

Infrastructuur
Van belang zijn de bruggen met brugwachterswoningen en de sluizen met sluiswachterswoningen (Apeldoornsesluis en Koudhoornsesluis) van het Apeldoornse kanaal. De woningen, hoofdzakelijk daterend uit het laatste kwart van de 19e eeuw, zijn alle van het zelfde type (T-vormige plattegrond en één bouwlaag met overstekend zadeldak). De ophaalbruggen dateren uit de late 19e eeuw en de jaren '30. Een bijzonder type is de hefbrug met vier betonnen pijlers uit de jaren '30 (Welgelegenbrug).

Zeer waardevol is verder het zendstation Radio Kootwijk, de eerste draadloze telegraafverbinding (bedoeld voor contacten met Nederlands Indië) ter wereld. Het gebouw (een vertaling in gewapend beton van de Amsterdamse Schoolarchitectuur) is gebouwd in de jaren 1918-21. Bij het complex bevindt zich ook een betonnen watertoren. Beide bouwwerken (Rijksmonumenten) zijn ontworpen door J. Luthmann.
Opmerkelijk is daarnaast het grote aantal vooroorlogse trafohuizen van de P.G.E.M. welke in de inventarisatie zijn opgenomen.

Maatschappelijke voorzieningen
Het oude gemeentehuis aan het Raadhuisplein, dateert in kern uit 1842. Dit neoclassicistische gebouw bezat één bouwlaag met onderkeldering en is eind 19e eeuw ingrijpend verbouwd, waarbij het gebouw twee bouwlagen met onderkeldering kreeg. Bij deze verbouwing naar ontwerp van G. de Zeeuw, werd de Neorenaissance als bouwstijl toegepast. In het centrum staat verder aan de Deventerstraat het oude postkantoor in neogotische stijl naar ontwerp van Rijksbouwmeester C.H. Peters. De Rijksbouwmeester voor gerechtsgebouwen en gevangenissen J.F. Metzelaar ontwierp het kantongerechtsgebouw aan de Stationsstraat tegenover de Markt.
Met de komst van de spoorwegen in 1876 kreeg Apeldoorn een stationsgebouw, waarvan de stijl nog neoclassicistische elementen bevat. Van belang is verder de Minerva-bioscoop aan de Paslaan, een eigenzinnig ontwerp met expressionistische tendenzen van Chr. Wegerif. Een opvallend bouwwerk is verder het postkantoor van Beekbergen, gebouwd in een mengvorm van Zakelijkheid en Amsterdamse School. Evenzeer opvallend is de wielerbaan (jaren '30), nabij de Asselsestraat.
Zeer gaaf bewaard gebleven is het voormalige jongensweeshuis Huize Berghorst (Loseweg 172) tegenover het paleis Het Loo, uitgevoerd in Jugendstil naar ontwerp van A. van Driesum. Rondom Apeldoorn werden diverse inrichtingen gebouwd, te verklaren vanuit de aanwezigheid van veel groen (rustige en gezonde omgeving!!). Van groot belang (ook in historisch opzicht!) is het instituut voor geesteszwakken Groot

Schuijlenburg (de voormalige Joodse inrichting Het Apeldoornse Bos) aan de Zutphensestraat (adres aan De Voorwaarts). De oudste bebouwing van dit complex dateert uit 1909 en bezit behalve Chaletstijl- ook jugendstil-elementen. De uitbreidingen zijn in zakelijke stijl en Delftse Schoolstijl uitgevoerd en dateren uit de tweede helft van de jaren '30.
Andere inrichtingen met markante bebouwing zijn de Caeserea-stichting in de bossen bij Ugchelen en Immendaal in de bossen bij Beekbergen. Het eerst genoemde complex, uitgevoerd in Zakelijke stijl met traditionele elementen (grote kapel met spitsboogvensters), was oorspronkelijk een kinderziekenhuis. Immendaal (oorspronkelijk gebouwd in 1910 als sanatorium en thans psycho-gereatrisch verpleegtehuis) bezit een zeer markant hoofdgebouw met een toren in de stijl van het Traditionalisme. De verpleeginrichting Het Hooge Land aan de Van Limburg Stirumweg bij Beekbergen, een filantropische instelling gesticht in 1895 heeft minder gaaf bewaard gebleven bebouwing met vakwerkelementen.

De in architectuurhistorisch opzicht waardevolle scholen dateren in hoofdzaak uit de periode 1875-1910. Vermeldenswaard zijn de Koninklijke HBS uit 1876/77 en het rijk uitgevoerde hoofdgebouw van het Stedelijk Gymnasium uit 1910-12 (Um 1800 stijl). Beide scholen bevinden zich in de wijk De Parken. Verspreid over de gemeente bevinden zich verder nog diverse schoolgebouwen met vakwerkelementen uit de vroege 20e eeuw.
De Van Haaftenkazerne aan de Zwolseweg bezit bebouwing uit de vroege 20e eeuw in traditionalistische stijl. Een zeer groot complex is de Willem III kazerne met bebouwing uit de jaren '30 in zakelijke stijl met Delftse School-invloeden.

In de gemeente zijn nog twee voorbeelden van neoclassicistische kerkenbouw voorhanden, te weten de RK-kerk te Loenen (XIXb, toren is Rijksmonument) en de NH-kerk te Loenen (1861, Rijksmonument). De katholieken van Apeldoorn lieten in 1847 een nieuwe kerk bouwen in neoclassicistische stijl. Dit gebouw werd echter in 1896 gesloopt en vervangen door een grote nieuwe kerk in neogotische stijl naar ontwerp van J.W. Boerbooms. Boerbooms overleed in 1899, waardoor de bouw van de Mariakerk stil kwam te liggen. Vanaf 1901 werd het transept en koor gebouwd naar ontwerp van Jos. Cuypers en Jan Stuyt. Deze waardevolle kerk (driebeukige kruisbasiliek) bezit een neogotische inventaris met werk van F.W. Mengelberg (Rijksmonument). Ter vervanging van de Laatmiddeleeuwse kerk op de Markt lieten de Apeldoornse hervormden in 1840-42 een nieuwe kerk bouwen in neoclassicistische stijl aan de Loolaan. Deze kerk naar ontwerp van H. Springer brandde in 1890 af. De nieuwe kerk werd vanaf 1891 op dezelfde plaats gebouwd naar ontwerp van J. Verheul Dzn. Dit markante gebouw werd uitgevoerd in neorenaissance stijl met een hoge toren (Rijksmonument). De gereformeerden bouwden enige jaren later in de nabijheid van de Loolaan aan de Piet Joubertstraat een markante kerk, waarvan de hoofdvorm (dwarsgeplaatst latijns kruis met absidiale afsluitingen) werd afgeleid van de hervormde kerk aan de Loolaan. De vormgeving is echter neogotisch en de toren met spits is geplaatst in de oksel tussen de kruisarmen.
In de eerste helft van de 20e eeuw werden in het stedelijke gebied veel nieuwe kerken gebouwd, waaronder een aantal protestantse kerken in zakelijke stijl, met hoge steile zadeldaken en rechthoekige of eenvoudige rondboogvensters (Regentesselaan 14b, Asselsestraat 199,

Arnhemseweg 74-78, De Ploeg 1 en Deventerstraat 91). Het zijn veelal grote zaalkerken uit de periode 1925-35, soms met smalle zijbeuken en een sobere hoge toren (Arnhemseweg en Deventerstraat). Enkele van deze kerken bezitten invloeden van de Amsterdamse School (siermetselwerk). De uit Breda afkomstige architect J. van Dongen kreeg in katholieke kringen in Apeldoorn belangrijke opdrachten. Zijn eerste kerk, gebouwd in 1924/25 aan het Sebastiaanplein, is te vergelijken met de hierboven beschreven kerken. In tegenstelling tot deze groep, gebouwd voor de protestantse eredienst, bezit de Sebastianuskerk wel het voor de katholieken gebruikelijke priesterkoor met absis. Expressionisme speelt bij dit gebouw de hoofdrol (steile lancetbogen, siermetselwerk). Indrukwekkend is verder Van Dongens grote complex van het Klein Seminarie aan de Arnhemseweg (thans Politie Verkeers Instituut), met zeer grote langwerpige bouwblokken, een kapel met forse toren en een koorpartij met omgang en straalkapellen. Zakelijkheid en Delftse School zijn hier met elkaar vermengd. Verder ontwierp van Dongen vlak voor en in het begin van de Tweede Wereldoorlog nog twee kerken in de stijl van de Delftse School (Theresiakerk aan Zilverschoon en de H. Geestkapel bij een particuliere begraafplaats in de bossen bij Assel). Als laatste moet nog genoemd worden de St. Victorkerk (Jachtlaan) met een fors tweetorenfront, uit het begin van de jaren '50, uitgevoerd in Delftse Schoolstijl naar ontwerp van architect G.H.F. Valk (zoon van bekende kerkenbouwer H.W. Valk). Aan de Arnhemseweg bevindt zich de Joodse begraafplaats.

Diversen

In de gemeente bevinden zich diverse waardevolle herinneringsmonumenten (veelal ontstaan uit de relatie van het koningshuis met de gemeente). Markant is de herdenkingsnaald voor Het Loo, gebouwd in 1901 naar ontwerp van G. de Zeeuw. Deze hardstenen obelisk-vormige naald bevat een bronzen plaat met reliëf (portetten van Willem III en Emma) vervaardigd door de beeldhouwer P. Puype. Het was een geschenk van de gemeente ter ere van het aangekondigde huwelijk van koningin Wilhelmina en prins Hendrik. Diverse monumenten (natuurstenen banken o.a. met reliëfs van P. Puype en fonteinen) bevinden zich in de villawijk De Parken.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE APELDOORN 1850-1940

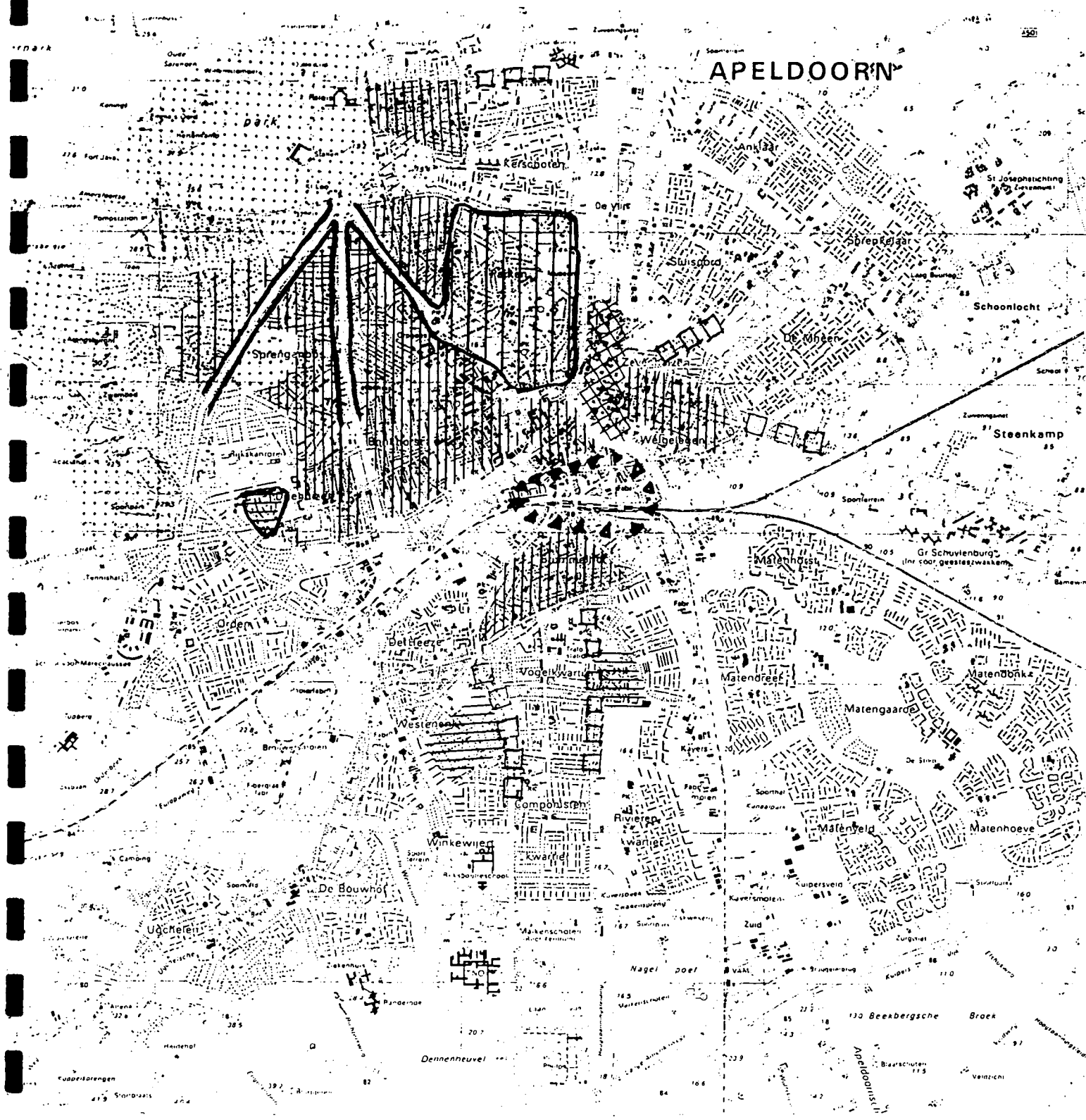

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Apeldoorn 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
Niet-stedelijk ingerichte gebieden	- functie: gemengd of wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen	
Algemeen	- vaak eenvoudige of op pre-stedelijke structuur geënt stratennet - regelmatig voortuinen - weinig aaneengesloten bebouwing - bebouwing vnl. niet-complexmatig	
Tuinwijkachtige ontwikkelingen	- functie: wonen - planmatige ontwikkelingen - stratennet soms met bijzondere patroon- of vormkenmerken - groene straten, voortuinen - vnl. halfopen blokken of strokenbouw - bebouwing complexmatig	Tuinwijk Hooiweg e.o.
Villagebieden	- functie: wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen - stratennet vaak met bijzondere patroon- of vormkenmerken - groene straten, tuinen rondom - vln. losse bebouwing - bebouwing vnl niet-complexmatig	Parkenbuurt
Gebieden zonder woonfunctie Industriegebieden	- functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer(bv, spoorwegenplacement, vliegvelden - inrichting en bebouwing vaak i.s.m. specifieke functies (bv, haventerreinen, kolenmijn/waterleidingbedrijf)	

Groene gebieden
- functie: openluchtrecreatie (parken en sportterreinen bv), begraafplaatsen etc.
- vnl. onbebouwde terreinen
- inrichting en bebouwing vaak i.s.m. specifieke locatie en/of specifieke functies

Andere gebieden - Radio Kootwijk

<u>Andere aanduidingen</u>

- Lineaire ontwikkelingen
  - functie: gemengd of wonen
  - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

Bijzonder gebied

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 46) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 die bijzonder zijn:

1. Villagebied de Parken met de radialen vanaf paleis het Loo.
   Het villagebied, met grote vrijstaande villa's, met het Prinsenpark, Wilhelminapark en Oranjepark, wordt begrensd door de Loolaan, de Kerklaan, de Deventerstraat en de Vlijtseweg. Aan de noordwestzijde vormen de Laan van Kerschoten en de Koninginnelaan de grens.
   Het villagebied kenmerkt zich door enkele lange elkaar kruisende wegen en brede vaak gebogen lanen. De parkachtige ruimten ontworpen in Engelse landschapstijl en pleinvormingen op de samenkomst van vier en meer straten met specifieke oplossingen van de villa's op de hoeken, geven aan dit gebied een romantisch karakter. De rijke bewoners van Marialust wilden zich bij de aanleg van wegen en bebouwing zelfs meten met de koninklijke bewoners van paleis het Loo. Zij lieten opvallende zichtassen aanleggen tussen hun villa en de Grote Kerk en naar het Emmaplein. Hiermee is tevens een relatie gelegd met de zichtassen vanaf Paleis het Loo naar het centrum van Apeldoorn. Deze zichtassen, weliswaar daterend van voor 1850, bepalen in belangrijke mate het karakter en statigheid van Apeldoorn en vormen een samenhang tussen het paleis en het villagebied.
   De radialen zijn de Koning Lodewijklaan: een bijna drie kilometer lange laan loodrecht op paleis het Loo, de Jachtlaan en de Loolaan. De Loolaan is de verbindingsas vanaf het paleis naar de kern van Apeldoorn. Aan deze laan kwamen in de eerste helft van de 19e eeuw de eerste villa's. Latere villa's bepalen nu het beeld van de Lodewijklaan en de Jachtlaan, terwijl het beeld van de Loolaan hier en daar lelijk is aangetast.

2. De wijk begrens door de Hooiweg, Wolweg en Scheperweg.
   Dit relatief kleine tuinwijkachtige woongebied is door zijn opzet bijzonder. Licht gebogen straten die in het midden iets breder zijn vormen de buitengrens. Het middengebied is vrij compact en de achterzijde van de woningen zijn door een poortwoning te bereiken. De woningen zijn qua opzet vrij sober. Tezamen met de stedebouwkundige opzet uit 1920 is het gebied bijzonder te noemen.

3. Radio Kootwijk
   In 1917 begon men door de toenemende behoefte aan radioverbindingen met name met Nederlands Oost Indië, de radiozender Kootwijk te bouwen. Het hoofdzendgebouw, een ontwerp van Jules M. Luthmann, uitgevoerd in gewapend beton is een van de toonaangevende bouwwerken van de Amsterdamse School.
   Voor de medewerkers van de zender werden vanaf de 20er jaren vier blokken van elk zes huizen gebouwd en een hotel. Drie ingenieurs-

huizen kwamen in 1938 gereed.
Voor de koeling van zenders en ten behoeve van de drinkwatervoorziening werd op het terrein een watertoren gebouwd.
Het geheel vormt vanwege de specifieke (mono) functionele ontwikkeling alsmede vanwege de algemeen historische ontwikkeling een bijzonder gebied.

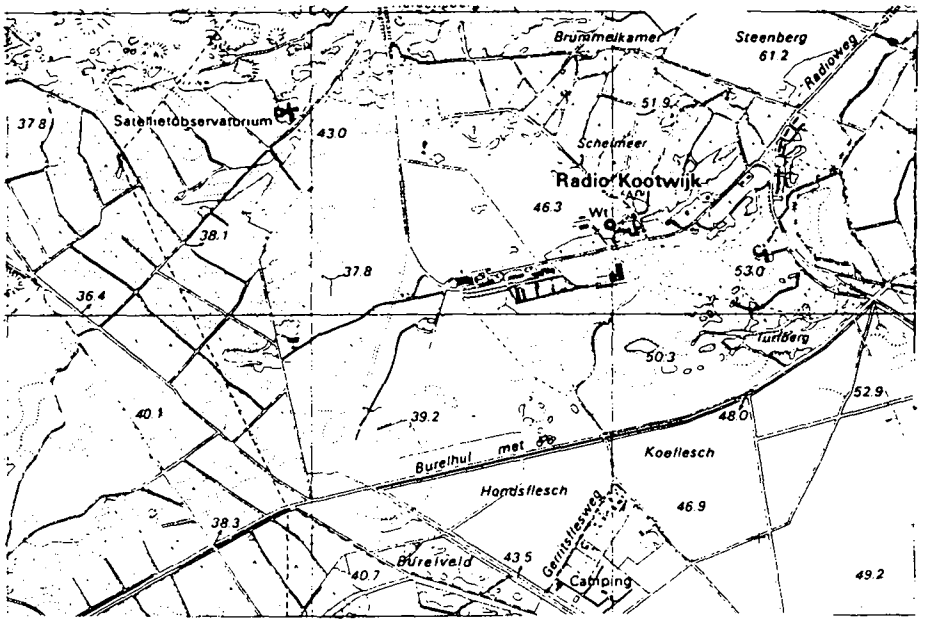

Karakteristieke gebieden
Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Als karakteristiek kunnen in Apeldoorn worden aangemerkt:
- Paleis het Loo met tuinen
- landgoed het Woudhuis
- enken van Lieren en Beekbergen
- de eeuwenoude nederzettingen Hoog Buurlo en Haslo
- Hoog-Soeren
- Haslo.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

Gebied 1: Villagebied de Parken met de radialen vanaf paleis het Loo
Gebied 2: Tuinwijk Hooiweg, Wolweg, Scheperweg
Gebied 3: Radio Kootwijk

	1	2	3
I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:			
1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;	+	+	
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/ voorzieningen;	+	+	
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;	+		+
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)	+		+
II. Bijzondere historische betekenis, zoals:			
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+	+	+
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;		±	
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)			+
III. Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:			
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel	+		
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+		±
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel	±		
IV. Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	+	+	±
V. Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	±		±

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijks Archief in Gelderland
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
* Gemeente Apeldoorn

Afbeeldingen

*	Afbeelding 1	Gemeente Apeldoorn omstreeks 1867
	1a	Gemeente Apeldoorn in 1867
	1b	Gemeente Apeldoorn in 1866
*	Afbeelding 2	Grenswijzigingen gemeente Apeldoorn 1750 - 1990
*	Afbeelding 3	Geomorfologische kaart gemeente Apeldoorn
*	Afbeelding 4	Globale hoogtekaart gemeente Apeldoorn
*	Afbeelding 5	Belangrijkste wegen gemeente Apeldoorn omstreeks 1940.
*	Afbeelding 6	Bevolkingsontwikkeling gemeente Apeldoorn 1850-1940
*	Kaart 1	Typologie uitbreidingen gemeente Apeldoorn 1850-1940

Kaartmateriaal

* Bodemkaart 1/50.000, 1970
* Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
* W. Kuijk, Kaartenboek van Gelderland, 1843, heruitgave c. 1980
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

* Aarsen, A., *Uit de geschiedenis van de Veluwe, in; Geldersche Volksalmanak, 1870*

* Alberts, A.A., *Leven op de rand; uit de geschiedenis van Apeldoorn*, Den Haag, 1973

* Arnold, C.J.C.W.H., *Apeldoorn in opkomst; de ontwikkeling van dorp en gemeente in de eerste helft van de 19e eeuw*, Zutphen, 1971

* Arnold, C.J.C.W.H., *Hoenderloo, een hoofdstuk uit de ontginnings-geschiedenis van de Hoge Veluwe in de 19e eeuw, in; J. Hinderink & M. de Smidt (red.), Een Sociaal-geografisch spectrum; opstellen aangeboden aan Prof. Dr. A.C. de Vooys 1949-1973, Utrecht, 1974*

* Boks, A., *Beekbergen; woonoord in het stadsgewest*, Apeldoorn, 1970

* Boon, H., *Ugchelen*, Ugchelen, 1987

* Coldewey, J.A., *De papiermakerij op de Veluwe; hoofd- of bijzaak:, in; Bijdragen en Mededeelingen Vereniging Gelre, 1964*

* Drost, J., *Korte historische schets van Uddel en omgeving*, Apeldoorn, 1971

* Gosker, D., *Apeldoorn*, Apeldoorn, 1973

* Haan-van der Meulen, C. de, Udo-Van der Sloot, L., *Tussen zand en zenders; de geschiedenis van Radio Kootwijk*, Den Haag, 1988

* Hendriks, A., Dijk, A.K. van, *150 jaar Hoenderloo; een greep uit de geschiedenis van het dorp.*, Amstelveen, 1988

* Kamerling, G.C., *De plaats van Beekbergen en Loenen in de gemeente Apeldoorn, in; Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijks-kundig Genootschap, 1959*

* Kemperink, R.M. e.a., *Vijfenzeventig jaar Apeldoorn; aspecten van de Apeldoornse geschiedenis tussen 1909 en 1984*, Apeldoorn, 1984

* Kobussen, M., *Loenen-Veluwe 1150 jaar; 838-1988*, Doesburg, 1988

* Kooman, L.H., *Marca Appoldro; uit de geschiedenis van Apeldoorn.*, Zutphen, z.j.

* Koster, E.A., *De stuifzanden van de Veluwe; een fysisch-geografische studie*, Amsterdam, 1978

* Langenbergh-Ponqui, E.W., Terugblik op het oude heidegehucht Hoog-Soeren, *Apeldoorn, 1983*

* *Leyden, F.*, De Koningsweg te Beekbergen, in; Bijdragen en Mede-deelingen Vereniging Gelre, 1942

* Loo, H.J.C. te, *Oud-Apeldoorn in woord en beeld*, Apeldoorn, 1932

* Man, J. de, *Kaart van 1809*, (heruitgave c. 1980)

* Martijn, J.J.H., *Het Spelderholt en zijn ontginningen, in; Buiten, 1912*

* Milleman, H., *Apeldoorn toen nu straks; historisch-geografische en planologische notities*, Apeldoorn, 1966

* Moerman, J.D., *Oude smeedijzerindustrie, in; Bijdragen en mededeelingen Vereniging Gelre, 1970*

* Mol, H. de, *Waar water werk verschaft*, Apeldoorn, 1983

* Sociaal-wetenschappelijk bureau voor de Oost-Veluwe, *Uitkomsten van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van het dorp Uddel*, 1968

* Stokhuyzen, H., Uyttenboogaart, J., *Apeldoorn 1900-1962; een oranje draad door het stille stadje met het dorpsgelaat*, Zaltbommel, 1989

* Tombe, A.L. des, *Nijver Apeldoorn*, Apeldoorn, 1977

* Ummels, H., *Apeldoorn verleden tijd*, Rijswijk, 1982

* Vegter, J.H., *Wenum-Wiesel; tuin van het stadsgewest Apeldoorn*, Wageningen, 1971

* Voorn, H. *De papiermolens in de provincie Gelderland, Overijssel en Limburg*, Haarlem, 1985

* Wolters, G.B., *De straatweg Arnhem-Apeldoorn, in; De Marke 1981*

* Structuur en bestemmingsplannen gemeente Apeldoorn

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326